LOIGUÄÄRE

REDIK SOAR

LOIGUÄÄRE

JUTUSTUS

AUTORI KIRJASTUS

Tallinnas,
Eesti Ühistrükikoda
1925

I.

Vana Arumäe talu peremehe Ain Arumäe eluõhtuke oli vististi lähedal. Seda arvasid ja aimasid teised, kes Aini tudisevat ning taaruvat sammu tähele panid, seda aimas Ain ise veelgi selgemini.

„Tuleb vist Arumäe maha jätta ja Anu kõrvale kalmu alla kolida," algas ta ühel õhtul Jõearu uksest sisse kõmpides juttu: „Tulin praegu tässa samast üle jõe ja mõtlesin, et see tee tuleks jätta noorte käia. Kauge ta ju pole — see paar sada süllakest, ammu nagu kämblaga mõõdetud, — aga ülejõu käib seegi mulle juba."

Madis tõukas Ainile istme alla: „Eks ta ole, päivi ju küllaltki nähtud. Külap see Arumäe paljugi higi ja vaeva pikal elueal su kontidest välja imend, kuhu ta ikka jääb, eks ta kord mõju."

„Jah, kulla üleaedne, see Arumäe, see mu töövaeva ning elupäevadki maksab. Sedasama olen orjand, pole ma, jumal tänatud, muud peremeest oma käskijaks näinud. Olgu nüüd, Kulla Madis, kuidas ta oli, sina tead seda samuti, aga tookord, kui Anu võtsin, olid küll vastumeelt need paruni pealekäi-

mised, aga ega meil Anuga tüli pole olnud. Ja Enn, noh, minu majas ja õnnistatud abielu kaitse all tuli ta ikka ilmale ja kannab tänapäev samuti Arumäe nime nagu ma isegi. Eks ta üks jumala tahtmine kõik ole. Rahvas rääkis küll juudaserahast, millega Arumäe pidavat üles ehitatud olema, aga mina olen oma eluajal sellest aina õnnistust Arumäele näinud. Oleksin ma paruni pakkumise tollkorral uhkelt tagasi lükkand, üks teine oleks ta ikka võtnud, ja ega Arumäe poleks see olnud, mis ta praegu on. Pole parun pärastki kätt tagasi hoidnud, kui midagi vaja oli ega nõu keelnud — seda oli ikka enam kui teistel, ja tütarlapse häbi ilma ees oli päästetud. Nüüd on ometi tulevasele põlvele midagi jätta ja võin ise rahulikuma südamega lahkuda."

„Ja, eks ta nüüd ole," venitas Madis pikkamisi: „või mis neist asjust enam rääkida, see on nüüd mööda ja kõigil meelest läinud. Kes meist nüüd teab, kes paremini oleks teinud või olnud. Eks Enn ole mees nagu teisedki, sõna ja julgust vast enamgi kui mõnel muul, ning sul on, kellele Arumäe jätta."

„See'p see ongi, kulla Madis, et ei ole, kelle kätte Arumäe pean andma. Ega talu kahekäega hoita. Seal peavad neli sitket kätt küljes olema. Noorus on rumal ja kergemeele ohver. Kui pole vanu juhtimas enam, siis on täbar tee varsti jalge all. Ja vaata, hea naaber, see mulle veel muret teebki."

„Noh, eks Enn ole juba täismees valmis ja tea, mis teeb, ega ta siis ometi isa vara ära pillama hakka."

„Ei, ega küll seda, Enn hoiab kokku nagu minagi, aga vaata need kaks kätt, kaks kätt, mis Ennu kõrval peavad Arumäe vara hoida aitama, neid ma ei tunne veel ega tea, kas ma ka nende pärast rahuga ise võin minna."

„Ei maksa mures olla, Ain, eks seda tea ja tunne see, kellele need kaks kätt abiks peavad olema, sellepärast ei maksa meil, vanadel, enam hoolitseda."

„Ei see sellest tea, Madis, ei tea, noorus ei tea, ei oska vaadata käte peale, seal... noh, mis tollest rääkida, eks ole nähtud. Vaata, Madis," Enn nihutas istme Madisele lähemale: „sinul on samuti talu, mis söönud küllalt sinu vaeva, ega sa ju taha lasta teda minna võõraste kätte, kes tulnud ei tea kust. Kas pole sa selle peale kunagi mõelnud?"

„Mõelnud nüüd või mitte, aga mis sinna parata, kui ta võõraste kätte läheb, eks see ole ju lõpuks ükspuha, kes siin selle lapi peal tööd teeb, kui meid enam ei ole."

„Ei ole, Madis kulla naaber, ei ole see ükspuha... talu veri ja vaim... seda ei tohi hävitada. Arumäel on oma vaim. Võõral verel pole õnnistust..."

Madis pidi selle võõra vaimu kohta küll midagi ütlema, kuid jättis sõna keele peale, pealegi et Ain ise jatkas:

„Arumäel on oma vaim, veri ja vaim..."

„Jätame selle jutu, Ain, eks vaim ja veri igaühel sees ole. Igas talus ise taar, veel enam inimloomus, eks meist igaühel ole omasugune vaim," lõpetas Madis.

„See'p see asi ongi. Arumäel on oma vaim... Vaata, Arumäe kasvab ja ta peab veelgi kas-

vama". Ain tõmbas istmega teise nõksu lähemalle ning jatkas: „Vaata, Madis, ma olen ikka mõelnud, kui silmad üle Jõearu ning Arumäe lasksin, et päris teine mõis oleks, kui need piirid kokku laseks, kui oleks üks ühine Arumäe. Sinul on tütar, teist pärijat pole, ja mõni võõras kes teab kust tuleb ta ükskord ikka saab. Vanu päivi elad sinagi ja kõmbid mulle ehk varsti järele. Mis oleks, kui lepiksime selle asjaga ennemini kokku ning kindlustaksime lastele oma elu ning olemise. Leenu tuleks Arumäele, saaks Arumäe perenaiseks Ennu kõrvale ja Enn laseks piirid kokku, olekski ühine suur Arumäe, ja mõlemate vaim ning veri jääks siiasamasse."

Madis mõtles. Temale ei olnud see ootamata, sest sellesarnast mõtet oli Ain targu ennemgi avaldand. Tema aga oli sellest senniajani vaikind, sest see Arumäe vaim, millest Ain nii kiitles, oli temale olnud vastik. See oli upsakuse, ülbuse, südametuse, ihnuse ning liiguhkuse vaim. Ta teadis, et see vaim ei tunnud armu ega halastust ligimese üle. Niisugune oli Ain, niisugune oli ka Enn. Leppimatud ja ennast täis olid nad mõlemad. See oli tõesti paruni vaim nagu rahvas ütles.

Aga Madis ei olnud kinnise ega paendumata arusaamisega inimene. Tema ei tahtnud selles asjas põikpea olla. Tema arvates oli see noorte enese asi rohkem. Ja et Leenu silma Ennu peale oli heitnud, seda ta teadis, kuigi ta Ennust endale väimeest ei lootnud. Aga kui Ain omaltpoolt Ennu asja paremini teadis, siis polnud temal selle ettepaneku vastu palju öelda. Selles mõttes ta siis ka Ainile vastaski:

„Jah, pärijat mul peale Leenu pole. Jõearu jääb ju temale. Kellega ta seda muret siin jagada mõtleb, see on tema enda teha. Kui nad kokku lepivad ja kui Enn sellega nõus on, olgu siis minugi poolest meie mõlemi laste õnnistuseks ning õnneks üks ühine Arumäe."

„Ma arvan, et Enn teab samuti, kus Arumäe tulevik on. Ja et meie soov selles asjas täide läheks, see olgu veel mu viimaseks surmaeelseks mureks, annan oma sõna," vastas Ain rahulolemisega: „Luba, Madis, oma käsi. Nüüd tulgu või täna vana Liivahannus mulle järele, mul pole enam millegi pärast temaga tingida." Pigistas Madise kätt ja lahkus.

II.

Aini nähti seepeale midagi nagu agarasti endamisi talitavat: soris vana piibliraamatu vahel koltund paberites, mille ta ainult väga harva kirstust välja tõi ja mille saladust keegi ei teadnud, sammus õues ning mõõtis aida-, kaevu- ning laudavahe teid ning oli üldse iseäralikum harilikust. Selle järele heitis ta ühel päeval voodi, ja kõigil oli see arvamine, et ta sealt enam ei tõuse.

Kolmandal päeval õhtu hämarikupoolikul käskis Ain sulast, et see Leenule järele läheks ning Arumäele kutsuks.

Leenu tuli ja võttis Aini voodi kõrvale istet. Siis käskis Ain Ennu tuppa saata.

„Istu, poeg, siia!" näitas Ain Ennule Leenu vastasseisvale istmele.

Enn istus.

„Mul on teile, lapsed, midagi öelda, enne kui ma siit jäädavalt lähen. Vaata, Enn, siin on Arumäe talu." Ain võttis padja peatsi vahelt vana laudkaantega piibli ja ulatas Ennu kätte: „Sealt vahelt leiad kõik, mis sulle tarvis on — sinu kadund ema leerimälestus ja minu eluaegne vaev Arumäel. Mina olen neid kalliks pidand, pea sina nii-

samuti. Tänasest päevast peale ei ole Arumäe peremees enam Ain, vaid Enn Arumäe. Arumäe on kestnud mitu põlve, aga tundma ja Arumäe nime mäletama hakati alles Ain Arumäe ajal. Ain Arumäed tunti, kanna hoolt, et ka Enn Arumäed tuntakse. Ain Arumäe rikkusest ja varandusest kõneldi, Enn Arumäe rikkusest ei pea rahva suu samuti vaikima. Mina olen hoolt kannud, et Enn Arumäel midagi oleks — sealt paksude kaante vahelt leiad Arumäe õue joonistuse, vaata seda hoolega — Enn Arumäe peab jätma oma lastele selle varakese ükskord kahekordselt. Neetud olgu see käsi, mis vanemate kogutud vara võtab ja sinna kahekordselt tagasi ei pane. Arumäel on oma vaim ja on oma veri, mis peab Arumäele jääma. Iga võõras, kes siia tuleks, saaks sellele vaimule ja verele hukatuseks. Arumäe elab ise oma elu, Arumäe ei tarvita kellegi sõprust ega kellegilt midagi. Vastastega saab Arumäe valmis, aga sõprade eest tuleb ettevaatlik olla. Arumäe piirimehed on mõisa parun ja Jõearu Madis. Mõlemile on Arumäe oma olemasolu eest palju võlgu, ja parunile võlgneb Enn Arumäe veel midagi, mille tõenduse leiad samuti sealt kaante vahelt. Sellest on senni teadnud ainult mina, parun ja Jõearu Madis, nüüd saad seda ka sina teada. Mõlemaid on Arumäele ka tulevikus tarvis. Parunilt leiad nõu ja Jõearult... Arumäele on Jõearut ennast tarvis. Ain Arumäele jatkus veel Arumäest, aga ma olen leidnud, et Enn Arumäele on praegune Arumäe kitsas. Ma olen Madisega kõnelnud ja Leenu siia kutsuda lasknud, et teile mõlemile öelda:

Peab olema üks ühine ja suur Arumäe — Arumäe ja Jõearu ühine Aru, kelle peremeheks Enn ja perenaiseks Leenu Arumäe. Andke, lapsed, üksteisele käed! Olgu õnnistatud ühine suur Arumäe!“

Ain vaikis, ta pale oli higine ja rind liikus väsimusest ning jõupingutusest. Ta oli korraga välja öelnud, mis ta terve oma eluaeg Arumäel oma mõtetesse oli kogund ja seal nagu pühadust hoidnud.

Leenu istus tükk aega veel Aini voodi serval, pühkis ta higi palgelt ja silitas juukseid. Jättis siis jumalaga ning läks.

Enn ei saanud nagu õieti arugi, mis tõepoolest sündis, ei oskand omale seletada, missuguse jõu tõukel tema käsi Leenu higiniiske ja külma peopesa oli leidnud, mäletas ainult, et kui isa surnuluised sõrmed seejuures üle tema randme ja käelaba libisesid, siis külm ja õudne judin üle tema selja ülevalt alla käis, nagu oleks seal konne ronind.

III.

Vana Ain Arumäe oli mullas. Alles eila oli ta sinna sängitatud.

Ain Arumäed tunti — nagu Ain ise Ennule surma eel ütles, — aga teda tunti niikaua, kui ta elus oli. Eluhingega nähti ka tema tutvus temast lahkunud olevat. Et Aini rikkusest räägiti, siis oli rahvast küll kiriku jäänud tema matuseid vaatama, seal oli kõigi nähes ka parun seisnud, aga surnu järele oli käinud ainult Enn ise, Jõearu Madis ja Leenu ning mõningad sugulastest.

„Jah, eks ta ole kõigile nagu näpunäide," kõneldi kirikuliste seast kirstule järele: „eluaeg kraapis ja ajas vara kokku, ei hoolind kellegist, nüüd läheb niisamuti kuue laua vahel nagu teised, pole kaasas rohkem näha üht."

„Ega sinna seda vara, mis siin kogutud, kaasa ei antagi, Ennule on vanamehe vara siingi vaja, võib julgemini Arumäest kinni hakata, ega see ju vähese varaga ülal seisagi."

„Külap see Enn isegi vara kokku ajada mõistab nagu vanagi."

„Või mis neil viga — talu rendita käes ja parun ninapidi alati juures, oleks meiesugune, katsugu siis."

„Külap see on isegi parun, katsu midagi teha, mis Ennule vastumeelt... Külap see vana ta väljagi koolitand... Neil on seesugune vaim juba sees... Oleks aeg, vaata et tuleks turjalegi."

„Ja noh, ega sest Ennust ju paremat pole loota kui vana Ain oli — ega käbi kännust kaugele kuku, ühed paruni pailapsed mõlemad."

„Näe, räägitakse, et Enn Leenu ära võtab — isa olevat selle juba enne surma kindlaks teinud — mis seal siis puudugi, vaata et mõis ongi valmis."

„Ega siis Madis ja Leenu ka muidu ühes Ennuga kirstu järele käinud, külap seal ikka midagi on."

„Ja miks siis ka mitte Jõearut Arume külge võtta, kui ta saada on, piirid nii kui nii nagu loodud kokkulaskmiseks, või meist keegi teisiti teeks."

„Teisiti või mitte, aga ega meist siis igaüks ka Enn poleks. Neil seal on seesugune kuradi vimm sees. See oli vana Ainil ja Ennul istub see samuti veres, ega sest head ei tule, kes elab, see näeb."

Nii kõneldi eila kirikuliste seas, kunni kirst surnuaia poole silmist kadus. Täna arutas seda asja igaüks oma kodus.

Täna oli ka Arumäel elu teistsugune. Toimetati ja talitati küll nagu ennegi, aga sellel kõigel puudus nagu kindlus, puudus see juhtiv tahe, mille järele igaüks liikus ja tegi. Oli töö tehtud, siis oldi ka rakkest lahti nagu masina värten, mille rihm pealt maha lastud. Täna aga tegi igaüks nagu omapead, kusjuures rahutu tunne jäi, et kas see ka õieti

tehtud on ja kas midagi tegemata pole jäänud.

Peale selle nagu lasuks kogu Arumäe kohal õudne tühjus. Seda tühjust ning õudsust tunti õues, laudas, sulaste toas, seda tundis ka Enn elumajas. See oli nagu oleks seal liikund midagi nägematut, aga ometi ka mitte midagi. Mis see siis õieti oli: kas olid need ruumid täitund millegagi, mida ennem ei olnud, või oli neis midagi tõesti puudu. See oli kõigile nii imelik, arusaamatu.

Enn istus oma toas ja mõtles. Päris vägisi tikkusid mõtted peale. Senni oli ta olnud kaelapidi askeldusis, ja, olgugi et isa matused, nende korraldus oli asjalik ja tarvilik, mis tuli teha. Nii paistis see Ennule kõik päris harilik, ja mõtlemiseks polnud aega ega ka vajadustki. Täna oli see kõik seljataga, ja Enn tundis ennast häkki üksinda keset seda õudsust ja tühjust, üksinda ilma juhita ja abita. Üksinda Arumäel!

Enn polnud mees, kes juhti vajas, aga et Aini voodi seal seina ääres praegu tühi oli ja et sealt üle serva ei kostnud juhatusena enam ühtki sõna, ei ühtki järelpärimist, ei sedagi, et kas Enn aida ust lukustamata ei unustand, selles kõiges peitus Ennule ometi mingi mõistatus.

Oli see hool või murekoorem Arumäe tuleviku eest, tundmatu hirm peremehe kohuste ees või mingi muu, aga isesugune ennetundmatu ja arusaamatu tunne läigatas Ennu hinges ja rõhus rinnaalust.

Talle tuli meele jälle Aini surmaeelne juhatus ja nõuanne. Oleks see olnud ainult nõu-

anne, isalik juhatus, siis oleks see ta südame teinud kergeks, aga selles kostus Ennule mingi vande all antud kohustus, millele tema, Enn, vaikides oli allund. Oleks see veel täna sündind, ta oleks kindlasti sellest maha tingind, aga nüüd oli see hilja.

Arumäe ja Jõearu ühine Arumäe... See oli ju laitmatu mõte. Nii oleks see pidand olemagi, nii oleks olnud see Arumäele kohane, aga...

Talle tuli jälle meele Leenu pehme, külm higiniiske käelaba, mille ta oli peos hoidnud isa surmavoodi juures ja millega isa kondine käsi oli ta kokku vannutand. Ja praegu nagu seisis Ennu ees Leenu tedretähniline ja hallisilmaline nägu, mida katsid kahelt poolt katusharjas siledakskammitud ja värvitumad juuksed nagu pleekimata linad vokilabal.

Niikaua, kui ta Leenuga niisama oli naljaks lobisend, temaga vallatand, teda katseks käperdanudki, polnud tal selles suuremat vastumeelsust, aga nüüd, kus ta Leenu peale pidi mõtlema kui oma tulevase naise peale, nüüd ajas see talle vastiku jubeduse üle naha.

Mida enam ta mõtteid eietas, seda selgemini argnesid need kahte harusse, mis näisid olevat täiesti leppimatud üksteisega. Ühelpool seisis üks ühine suur Arumäe, mis osutus paruni mõisa kõrval väikese mõisana ja mis Arumäele alles oleks annud selle kuulsuse ning mõju ümbruskonnas nagu ta seda kadund Aini ja ka Ennu arvates tõesti vääris. Sellel oleks olnud isa õnnistus, milletõttu tulevane Arumäe kuulsus, hiilgus ja edu oleks olnud kindlustatud. Seda uskus Enn. Aga selles

kõiges oli ometi üks tume koht, mis varjas Ennu südames täieliku rahulolemise-tunde, see oli Leenu.

Teiselpool seisis Arumäe üksinda Jõearu kõrval nagu ta senni oli seisnud, kuid Arumäe ilma isa õnnistuseta. Aga ka ilma Leenuta. Leenu asemele kujunes Ennu mõttesse siin hoopis teine kuju. Kes see oli, seda Enn praegu ei teadnud, aga see oli midagi niisugust, mis Arumäe ja Ennu südame nagu magusas õnnes särama pani. Ennule tundus, et see ettekujutatav õnn tikub üles kaaluma isegi Jõearu.

Kumba teed valida, seda ei suutnud Enn praegu otsustada, seda enam, et hiljutiste sündmuste mõju oli alles liiga lähedane ja tugev.

Ta jättis need mõtted sekskorraks, tõusis üles ja läks ning võttis isa päranduse — vana piibli, et järele vaadata, mis see õieti tema jaoks sisaldas. Senni polnud ta selleks veel mahti leidnud.

Enn istus laua ette istmele ja pani piibli lauale.

Tõtt öelda, tundis Enn selle suure, paksu laudkaantega raamatu ees aukartust. Ta polnud kogu oma eluajal piiblit kätte võtnud. Selle siin oli ta isa käes mõnikord küll näinud, aga seegi oli harva, ja isa oli teda siis ikka üksi lehitsend, varjates seda teiste eest nagu mingi suurt saladust. Peidus hoidis ta selle alati kambris suures raudvitsadega kirstus, mille sisu keegi ei teadnud.

Pealegi teadis Enn, et nende paksude kaante vahel peale pühasõna ka tema isikusse ja Arumäesse puutuvad tähtsad asjad peidus olid. Sellepärast avas Enn selle ärevusega, kusjuures tal süda hakkas kiiremini

tuksuma nagu oleks ta seisnud muinasjutulise varaaugu ees.

Ta tõstis ettevaatlikult kaane ja lasi tahapoole langeda. Esimesena tabas Ennu pilk koltund kirja sellel kaanel:

„See sinnane pühha ramat on üx lehri mällestus Anu Savikule, kes on Peddu tüddar, temma essanda ja hea Baron Axel Rosenau kehst."

Nii siis oli see raamat leerimälestus tema kadund emale vanalt mõisa parunilt ja sattund Arumäele ema veimevakas.

Enn pööris esimese lehe. Siin seisid kokkumurtult mitu vallali paberit. Ta arutas need ükshaaval ettevaatlikult lahti. Esimesel leidis ta Arumäe õueplaani: teed, hooned, kriipsud ja mõõdud ning siin — must rist. Selle risti tähenduse tundis Enn: Siin kohal seisis kadund Ain Arumäe eluajal kogutud vara ja kullanatuke. „Äraneetud olgu see käsi, kes siit võtab ja kahekordselt tagasi ei pane," tuli Ennule siin meele isa surmaeelne sõna. Enn vaatas ringi, kas ta toas tõesti üksinda on ja pani selle paberi jälle kinni.

Järgmise paberi pealkirjana leidis ta sõnad: „Kreposti act". See oli siis Arumäe talu ise. See paber kindlustas temale Arumäe kogu selle liikuva ja liikumata varandusega, see kindlustas talle täielikud peremehe õigused Arumäe üle.

Kolmas ja viimane paber oli Ain Arumäe enese käega kirjutatud: „Enn Arumäele luggemiseks perrast minno surma."

Mida kaugemalle ta seda kirja luges, seda rohkem hakkas ta hingamine värisema, seda

pingemale tõusis põnevus, mis kestus viimase lauseni: „Sedda keik on kirja pannud omma sulle ja käega sinno isa Ain Arromäe nenda naggo se on sündind, et sa sedda pead tääda sama."

Enn sules raamatu ja viis ta jälle raudvitsadega kirstu ning keeras selle kahe lukuga kinni.

Nii siis — kahtlust enam ei olnud — ta oli vana parun Axel Rosenau lihane poeg. Et ta Arumäe nime kandis, aga mitte mõnda muud nime, see oli ainult juhus. Arumäe nime eest oli ta võlgu ainult sellele juhusele, et ta ilmale tuli mõni kuu hiljem. Ehk ka sellele, et Jõearu Madis vastu ei võtnud paruni pakkumist. Oleks Madis Anu Saviku võtnud nagu parun tahtis, siis oleks Enn nüüd kannud Jõearu nime ja Jõearu oleks olnud Madise päris nagu nüüd Arumäe Aini. Ehk koguni — tema oleks võinud kanda ka Saviku nime, kui paruni patt toatüdrukuga oleks katmatult ja halasti ilmale kantud. See, kes ta oli, selleks oleks ta jäänud igal juhtumisel — Anu Saviku ja Axel Rosenau pojaks.

Enn astus peegli ette, et otsida palgelt parun Rosenau veretunnuseid, ja ta arvas neid leidvatki: kulmude varju pugend silmad, sirge nina ja terav lõug — neid polnud tõepoolest ei Ainil ega ka emal, polnud Savikute ega Arumäe suguvõsaski.

Sarnane rumal juhtumiste koondumine tema sündimisloosse, see ajas Ennu mõtted segi. Ta ei mõistnud esialgu neis võtta mingit seisukohta. Kõigepealt see, et kas tunda ennast haavatuna, kas halvaks pidada ja põlata selle eest kadund ema ja Ain Aru-

mäe mälestust, vihata parunit, talle kätte maksta, või olla uhke, et ta ei ole sarnane teistele, vaid on paruni poeg.

Mõtles küll algul, et maksaks kuradile kuidagi kätte, aga Enn polnud kaugeltki see mees, kes oleks läinud ja parunile rusika nina alla pistnud: Vaata, kus su poeg on!

Pigemini vaibusid ta mõtted nagu enesest teisale. Kõige pealt oli ta ikkagi Arumäe peremees Enn Arumäe. Ja see kaalus midagi, sest ega Arumäe polnud mõni sootagune ütt, Arumäel oli kuulsust ja vara, mida polnud igalmehel. Arumäe sõnata ei sündind vallas ega ümbruskonnas midagi. Ilma Arumäeta ei pandud ametisse ühtegi valla ametnikku ega koolmeistrit, ei pandud ühelegi katusele pilbast peale ega seinale savi. Kui midagi ette võeti ja teha taheti, siis küsiti seda kõigepealt Arumäelt. Ja selle seisukoha võlgnes Arumäe ainult sellele juhusele, et tema paruni poeg oli. Oleks see teisiti olnud, vast oleks siis kõik teisiti, vast oleks siis Arumäed ennast juhitud nagu nüüd kõiki teisi.

Ja tõepoolest polnud Arumäel enesel neilt seal väljaspool Arumäe piire midagi vaja, Arumäe endal jatkus kõike, ja kuigi mõni asi puudus, siis saadi see mõisast parunilt. Arumäe õue sõitis parun tihti ratsa, küsis karja ning majapidamise järele ja andis nõu, kus vaja, aga kellegi teise õues pole parunit nähtud muul ajal, kui rendiraha nõudmas.

Ning siis: Kuigi Arumäe peaks temale kitsaks jääma, parunil, tema lihasel isal, oli ometi maad mõisas maailma! Miks peabki

see just Jõearu olema, kelle arvel Arumäed suurendada, sama hästi võib see ka mõni teine talu olla, kui tema ja parun seda tahavad. Jõearu võib ju kõige Leenuga sinnasamasse ülejõe jääda, kus ta praegu on!

Ja lõpuks: Kelle kuradi asi see on, kellest, kust ja kuidas tema ilma tulnud. Tema oli kuulsa ja rikka Arumäe talu noor peremees Enn Arumäe, sellest seisukohast tuli asja peale vaadata ja siit peale tuli seda rada mööda edasi minna.

IV.

Parun Aksel Rosenau oli parun nagu palju temasuguseid paruneid: sundis kupjaid taga, hulkus ratsa mööda piire ümber, käis jahil ja võiduajamistel, oli hea, kui tuju juhtus olema ja lasi piitsaga mõnele teomehele mööda turja, kui meelelahutuseks paremaks pidas.

Sellest kõigest ei räägitud palju, sest sellele ei antud rohkem tähelpanu, kui mujal mõisates. Aga kui Aksel Rosenaust räägiti, siis räägiti tema noorepõlve tempudest. Need olnud tihtipeale hullpöörased ja metsikud. Siis hüütud teda ka selle järele — hullparuniks.

Nüüd oli tal juba ammu teine nimi — kohitsetud parun. Niisugune nimi tekkis rahva suhu vist sellest, et ta perekonnata vana poiss oli. Ta oli isegi ilma pärijateta. Oli küll kaks vana piigat suguharu kaugemaist sugulasist, kuid neist ei hoolind ta palju, igatahes ei maksnud nende pärast mõisa vara hoida. Ta pidutses ning priiskas ja lihtsalt jandas elu ning varaga. Elas tükk aega vagusi ja üksinda nagu känd, kuid, kui tuju peale tuli, siis tegi mürgli, nii et terve maa-

kond kutsarist härrani kõneles pidust Rosenau mõisas.

Ta võis olla aastat kuuskümmend mees, kuid nii ahtake, kuivetand ja pindjas nagu ta oli, niisama kõbus ja kerge oli ta olnud liikuma senniajani. Aga — harvemaks jäid mürglid Rosenau mõisas ja ikka enam ning enam vajus mees lossi seinte vahele. Hulkus enamasti üksinda ja liikus harvemini teiste parunite seas.

Mõnikord nähti teda moonakaist või kupjest juba hommiku vara kõndimas kusagil metsas või viljade vahel. Sarnasel korral ei võidud öelda, et ta oleks muret pidand töö või majapidamise üle, pigemini arvati, et ta niisama elu üle mõtles ja südant muretses, sest siis võis talle vastu minna, alandlikult mütsi maha võtta ja — tere hommikust, parunihärra — öelda, ilma, et ta seda tähele oleks pannud, vaid pea maas vaitolles mööda astus.

Mis parunil niisugusel korral mureks oli, seda ei teatud küll otsekohe öelda, aga mõnikord tähendati, ja vist väga õieti: „Ega mõis ja vara üksinda õnne too; kui pole perekonda, siis hulgud inimeste seas ikka nagu hunt metsas üksinda.“

Ja see'p see vist oligi, mis paruni vanul päivil murelikuks tegi, et ta ennast üksinda tundis. Lõbud ja pidud jätavad inimese vanuigi maha, aga naine, lapsed oleksid ikka ligidal. Ja mõnikord oli Aksel Rosenaul kibedaid etteheiteid teha oma tormilisele noorusele ja elule, mis oli teda jätnud perekonnata ja lasteta.

Võib olla, et siit tulebki otsida neid põh-

juseid, miks vana Aksel Rosenaud peale Aini surma veelgi sagedamini nähti ratsasõidul pööravat Arumäe õue ning Ennuga sõbralikult juttu ajavat nagu omasugusega ja miks just Enn see oli, kellele kutsar järele saadeti, kui parun jahile tahtis minna, et Ennu kaasa võtta. Külap vana parun tundis ja teadis, et Enn ainukene inimloom siin maakeral on, kelle soontes ka tema veri voolas ja külap ta kiskus tihti kõrvatagust, et miks see poiss just Savikust oli ilma kantud, aga mitte mõnest aadeli naisest. Viimasel juhtumisel oleks kõik korras olnud: Tema ees oleks seisnud siis eht aadeli võsu, kas või ütleme noor Kurt Rosenau, aga mitte mõni Enn Arumäe, nagu nüüd. Rosenau vaatas mõnikord Ennule tungivalt otsa ja nägi selgesti sellel talumehelikul palgel oma noorepõlve näojooni, ja pisut puudu, et oleks ennast unustand ja öelnud — poeg! Aga ei, ta jäi selle juure ning leppis sellega, et ta südamest selle poisi vastu vahest midagi omast läbi sähvatas, aga seda avalikult tunnistada, ei, selleks oli ta aadel ja see siin tema ees — talupoeg. Üle selle vahe ei olnud, ei saanud olla teed. Nii nagu Enn parunile öelda ei saanud, et — tunnista oma poeg, nii ei saanud ka parun Ennule öelda: tule, poeg, võta ja valitse! Et ta Ennu vanematele nooruse ülimeelikuses talu kinkis, mille eest ta teistelt omasugustelt pilgatagi oli saanud, sellega arvas ta oma aumeheliku kohuse täitnud ning oma moraalse võla tasunud olevat, enam ta ju ei võinud. Ja nii vaikisid nad sellest mõlemad. Parun jäi mõisa ja Enn — Arumäele. Kuigi neis oli pooleldi

üks veri, — teed nende ühinemiseks olid ülesaamatud.

Aga niisugustel asioludel oli siiski oma mõju ja tagajärg, nimelt Ennu peale ja siitkaudu ka kogu ümbruse peale.

*

Ain Arumäe surmast oli mööda kõigest aastat poolteist, aga juba tunti, et Arumäe peremeheks pole enam Ain, vaid Enn Arumäe. Oli Ain veel mis oli, temaga sai siiski mõnda asja ühiselt ajada, aga Enn oli mees, kelle arvamised olid kogu ilmaga vastolus. Kui ta muidu oma tahtmist meeste seas maksma ei saanud panna, siis oli iga teine sõna Ennu suust ähvardus: „Kui te mind ei kuula, külap parun teile näitab!“ Ennu hakatigi sõimama noorparuniks. „See ju hullem kurat kui vana parun,“ sai rahva seas sagedaseks sõnaks.

Aga ega Enn sellest ei hoolind. See tõstiski veel Ennu eneseuhkust, ja ta lasi tihti liialdatult mõista, et ta paruni juures mõisas samuti kodus on nagu Arumäel. „Kes kuradit teab“, arvasid mehed, ja igaüks, püüdes oma nahka hoida, katsus nelja silma all Ennule hea olla. Nii oli Ennul kerge kogu valla mehi ohjes hoida ja asju oma tahtmist mööda juhtida. Ja kuidas Enn asju juhtis, sellest sai igaüks aru, ega polnud kellelegi saladuseks, et need juhtnöörid mõisast tulid.

Aga ega need nõuanded igakord mõisast ei tulnudki, Ennul oli enamgi meeltmööda omapead mängida parunit, ise olla käskija ning peremees.

„Arumäe parunit“ sõimati selja taga, kiruti,

ähvardati, aga silma ees oli igamees libe pealegi. Ja üks asi oli selge: Enn Arumäest räägiti, olgu kuidas tahes, — aga räägiti, ning teda tunti. Kui Enn oma täkuga kiriku või kõrtsi ette sõitis, siis oli tee lahti samuti kui parunil ja kõigi silmad Ennu peal.

Niisugusel asjal on kütkestav mõju: sõima mis sõimad, aga ega salata ei saa — Enn oli valla ja ümbruskonna tüsedam mees. Ja kui Enn mõnele mehele peatäie juua andis, siis oli neidki, kes Ennu kiitsid.

Mehed julgesid Ennu üle vaielda, aga tüdrukud sosistasid salaja, ja kui Enn kõrtsis tantsis, siis polnud tal vaja kedagi palju paluda, igaüks oli õnnelik, kui Arumäe Ennuga korra tantsida sai. Enn ise kiitles, et tal tüdrukuid keda tahes võtta, kas või teisest kihelkonnast. Ega ta palju seejuures ei eksinudki. Ta oli valla ilusam ning rikkam poiss, ja kes oleks tihkandki põlata seda õnne — olla rikka ja kuulsa Arumäe perenaine.

Seda kõike teadis Enn ise väga hästi, sellepärast polnud sugugi ime, kui Aini surmavoodi ääres antud tõotused Jõearu Leenu suhtes ta peas vägisi ununema kippusid, sellest hoolimata, et Leenu, kui mahti sai, ise üle jõe Arumäele lippas, et neid Ennule ikka jälle uuesti meele tuletada.

Algul oli Leenu sellest Ennule püüdnud kõnelda päris rõõmsas tujus ning lootuses, siis oli ka Enn niisama pealiskaudu vallatades vastand. Aga mida kaugemale läks aeg, seda tungivamaks oli läinud Leenu pealekäimine ja seda ärdamaks ning lootusetumaks tema palved, ja just siin oli Enn tunnud, et ta

millegi pärast ei saanud või ei tahtnud sest asjast praegu suuremat hoolida. Ta oli küll näinud, et Leenu päris südameni selle üle oli kurvastand, aga liigutada pole see teda ometi jõudnud. Selle asja parandamiseks puudus tal praegu meel.

V.

Arumäe Ennu võis tihti näha pühapäeviti pärast jumalateenistust Soe kõrtsis teiste nooremate seas. Siia tuli Enn mitte sellepärast, et teistega üksmeeles lõbustada ja tantsida, nagu seda tegid kõik teised noored, vaid selleks, et siin parim paik oli teiste omasuguste ees uhkeldada ja teiseks, — et siia noori tüdrukuid käis.

Noorte tüdrukute peale oli Enn maias. Kus ta neid sai, seal ei löönud ta millegi ees risti ette. Julgust ja häbematust tal jatkus. Kus need ei aidand, seal aitas meelitus ja pettus. Ja Ennul vedas.

Sarnase „noolimise“ eest oli Ennul külapoiste poolt mitu nahatäit soolas olnud, aga parajal ajal sai Enn alati haisu ninasse ja vedas enese läbi. „Nobedad sääred nagu jänesel“, sülitasid poisid tihti pettunult ja jätsid asja teiseks korraks. Aga see kord, kus Enn nahatäie kätte oleks saanud, jäigi tulemata. See andis Ennule enamgi hoogu tagant, ta uhkeldas edasi ja pilkas poissa pealegi.

Täna silmas Enn Soel esimest korda Loiguääre Eppu teiste seas. Epp oli Loiguääre

poolt poiste uhkus: Ilusam ja lugupeetavam tüdruk ümbruskonnas, ja ega keegi poistest ei võinud kiidelda Epu iseäralise sõprusega. Epu sõprus jäi poistele kättesaamatuks, seda kahetses küll igaüks südamest, kuid — võib olla just sellepärast — kõnelesid poisid temast omakeskes suure lugupidamisega. Epp käis harva teiste hulgas, veel vähem Soel, aga — ta ei olnud uhke, ja mõnikord juhtus, et ta kõrtsigi sisse astus, tantsis, naljatas — ja läks. Käis nagu isu toomas, et siis ise kaduda.

Epust oli ka Enn kuulnud, aga näha sai ta teda esimest korda alles täna. Sellepärast lõid Ennu silmad sügaval kulmude all särama, kui Epp uksest sisse astus. „Ilus, kurat!" sõnas Enn mõttes, seisatas vähe, pööris siis leti ette ja käratas:

„Kõrtsimees, pillimehele korter viina!"

Harmonik ürgas. Tõmbas ennemini läbi passide lōōtsa lõrinal tuult täis ja lasi siis loo lahti.

Tüdrukud olid Epu hulgani ümber piirand, teretasid, edvistasid ja kudistasid. Vaevalt oli keegi Epule jõudnud kõrva sosistada — „täna saad Arumäe Ennuga tantsida", kui Enn juba omale tüdrukute sekka tee tegi, Epu nende vahelt pihtapidi käe najale haaris ja juba järgmisel silmapilgul temaga keset põrandat keerles.

Poistest ei läinud seekord keegi tantsima, kõik vahtisid Eppu ja Ennu, algul päris huvi ja menuga, sest Enn tantsis hästi, kuna Epu sale keha paendus pajuna Ennu tugevate käte vahel.

Kuid mida kauemini vältas tants, mida hoogsamaks see läks ja mida kindlamini Ennu käsi ümbert Epu pihta nihkus ning mida sügavamale Ennu pilk Epu õhetavasse palgesse puuris, seda rahutumaks läks poistehulk.

Seal hakkas tammumine ühelt jalalt teisele, sülitamine, köhimine. Vahetati üksteist mõistvaid pilke, suruti käed püksitaskutes rusikasse ning kiristati hambaid.

Pill lõrtsatas viimse takti peal ning jäi vait.

Epp vabanes Ennu kätte vahelt ja poetus teiste sekka, kus teda vastu võtsid sõbralikult kadestavad pilgud. Epul oli piinlik ja nagu häbigi, et ta kogu aeg üksi oli tantsind ja kõik teised teda vahtind.

Enn läks leti ette ja kamandas higi pühkides: „Pillimehele veel korter viina!"

Epp, kartes, et see piinlik nali talle korduda võiks, libistus teiste vahelt õue.

„No, kurat, Arumäe parun teenib täna", kuuldusid üksikud hüüded poiste seast, kusjuures nad omavahel mõnekaupa salkadesse koondusid ja mõistamisi Ennu kohta tähendusi tegid.

Sellest sai Enn aru. Ta tegi kõrtsimehega juttu, mille peale ta sellega taha tuppa astus, sõnudes üle õla pillimehele: „Joo ja lase edasi!"

Pillimees viskas lonksu viina, ulatas klaasi seltsimeestele ja tõmbas lõõtsa uuesti tuult täis.

Kõik ootasid Ennu tagasitulekut. Kuid Enn ei tulnud. Ja et pillilugu tühjalt maha ei jookseks, ilmusid siit sealt üksikud arglikud paarid põrandalle.

Enn ei mõelnudki tagasi minna. Niisuguse

hooga ja niisuguse tüdrukuga oli ta esimest korda tantsind. Epu punast õhetav pale, suured sinised silmad ja vibuna nõtkuv keha — see oli süütand temas korraga kõik soovid selle võluva tüdruku vastu, kuid siin polnud nüüd aeg ega paik nende soovide kauemaks hellitamiseks. Ta jättis kõrtsimehe jumalaga ja lahkus.

Ka Epp oli arvand, et parem on täna siit minna ja veelgi parem — mitte kunagi siia enam tulla. Senni pole võind keegi poole sõnagagi tema kohta midagi öelda, kuid see, mis täna ootamatult ja peaaegu vastu tema tahtmist sündis, see võis väga vööriti mõistetud saada ja teda juttude alla saata. See oli ju pöörane nagu Enn temaga oli tantsind ja nagu ta temale kogu aja aineti oli silmi vahtind. Need tulised pilgud Ennu sügavate kulmude alt nagu sädelesid veel praegu Epu palgel, õhutades seal kuumust, mis jahtuda ei tahtnud. Tal oli tunne nagu võiks neid seal igaüks lugeda ja otsustas pigemini nägematult kaduda.

„Sõge niisugune, tantsigu teistega kui tahab, ei mina temaga enam tantsi iialgi!“ pahandas Epp, pühkis käega üle palge ja pööris koduteele.

Aga niipea kui Epp salu nukast välja oli jõudnud suurtee käänakuni, nägi ta, et Enn talle traavides kergel vedruvankril järele sõitis.

Silmapilguks jäi Epp nagu segadusse. Ta ei saand isegi aru, miks. Enn pidi ju Soele jääma, seda oli ta kindlasti arvand. Kuid — las tulla, sõidab mööda, mis siis sest, et tuleb!

Aga Enn ei sõitnud mööda, vaid kui jõudis Epu kohale, lasi täku sammu.

„Noh, Epp, arvasin, et jäid teiste poistega tantsima, nüüd lippad juba koju poole. Kas nii väheseks maksis tulla?"

„Ei tulnudki, et tantsida, tulin astusin niisama korraks sisse."

„Aga tantsid ju nii hästi, nagu ei ükski teine."

„Ah, mis nüüd!" Epp tundis, et talle kuumus uuesti palgesse tekkis. „Mis ta'nd hakkas juttu ajama, pealetükkija niisugune, oleks ju võinud mööda sõita," töreles Epp mõttes Ennuga.

„Oled vist väsind, kuum ilm ja pikk tee ees, tule, ma sõidutan sind kodu väravani!" kutsus Enn ja peatas hobuse.

„Ole terve, ega see kodu polegi kaugel, jõuan minna jalagi, ei maksa asjata minu pärast kõrvale sõita," katsus Epp vastu puigelda.

Aga juba oli Enn vankrilt maas tema kõrval: „Ära ole nüüd nii uhke, mõne teisega oleksid ikka sõitnud, ega's minagi... noh, astu peale!"

Epp tundis jälle neidsamu puurivaid silmi oma näol, mille eest nüüd kuhugi polnud põgeneda, ja ega sellest siis tõepoolest midagi halba ei võind temalegi tulla, sest oli ju üldiselt viisiks, et poisid tüdrukuid koju sõidutasid. Ta vaatas siiski nagu kartlikult ümber, enne kui tõstis jala vankri astmelauale: „Sõida siis peale, kui tahad!" Ja kui Enn teda seejuures aitas, siis läbistas Eppu mingi temale arusaamatu ja ennetundmatu tunne.

„Julgust kui hundil! No, saame näha, mil-

lega see lõppeb? Mis ta ikka teeb!" suurustas Epp endamisi ja kohendas ennast istuma.

Must vankri ees mõistis juba ohjatõmbest, et ta peremees tema vaeva kulul jälle kord Arumäe uhkust ning au tahab näidata ja viskas peremehe heaksmeeleks päris heast tahtmisest mis võis.

Tee möödus rutem kui oodata võis, olgugi et Epp kogu tee oli olnud sõnatu ja kõik Ennu katsed juttu algada, vaikimisega tagasi tõrjunud.

Loiguääre väravas suure remmelga all hoidis Enn kaua Epu käe enese tugevas peos ega polekski lahti lasknud, kui külapoisid mööda minnes poleks kadedalt tähendand:

„Näe, Enn, kurat, noolib juba siin!"

„Külap me talle sääred teeme, kui ta ise siit Arumäele ei kao!"

„Ega see tüdruk ennast sisse vedada ei lase. Kellel see teadmata, et Enn Jõearu talu kosib ja Leenu kaubapeale saab."

Sarnased pisted riivasid tugevasti Ennu enesetunnet.

Aga ka Epul oli piinlik. Ta juhtis oma heasüdamlised silmad Ennule, püüdes kätt vabastada:

„Lase lahti, Enn, teised pilkavad, tuleb viimaks minu pärast veel tüligi!"

See nõudmine oli nii kindel, et Enn käe lahti lasi, kuid ära ta siiski ei läind. Epu silmis ja hääles oli midagi niisugust, mis Ennu paigale naelutas. Ta tahtis midagi öelda, aga ei leidnud parajat ega kohast sõna. Esimest korda tundis Enn enese tüdruku ees kohmetuna.

Seda Ennu kohmetust oli ka Epp märganud ja tahtis minema hakata:

„Head teed, Enn! Ole terve, et koju sõidutasid!“

Siin sai Enn sõna suust:

„Epp, kas sa tuleval pühapäeval lubad minuga jälle tantsida?“

„Ma vist ei tule, muidu teistele pilgata ja hirvitada.“

„Kas sa minu pärast pilget kardad?“ küsis Enn kaheldes.

„Mis nüüd sinu pärast küll... aga parem kui võõraks jääme, eks seal ole teisigi, kellega tantsida võid.“

„Aga ma tahan sinuga tantsida,“ tungis Enn peale.

„Mis sa a'ad tühje sõnu! Mis siis paremad ja rikkamad ütlevad. Ole ikka mees, kes sõna peab!“

„Minu sõna pole kellegi päralt ja kellele ta annan, sellele ka pean,“ vastas Enn haavatud enesetundes: „Sa mõtled vist Leenut?“

„Leenut või teist, aga Leenu sa ju kosid, ei maksa salata ega kedagi enam tühjade sõnadega meelitada, see ju isa surmavoodil teie vahel maha tehtud.“

„Kes seda on öelnud?“

„Eks Jõearu Madis ise ole rääkind, kes teine seda siis nii selgesti teab.“

„Las Jõearu vanamees räägib, kui aga mina seda rääkind ei ole. Mina ütlen sulle, Epp, et õnnelik olen, kui sinuga tantsida saan.“

„Ah, salgamas ja meelitamas olete kõik mehed ning pilkate pealegi. Sõida parem mi-

nema!" katkestas Epp jutu ning kadus järgmisel silmapilgul aeda põõsaste varju.

Enn istus vankrile ning tõmbas ohje. Ta ei imestand sellest ajast enam, et Epust räägiti kui kihelkonna tublimast ja kenamast tüdrukust. Pigemini arvas ta, et niisugune üle kihelkonna kenam ja kuulsam tüdruk parajasti tema kõrvale Arumäe perenaiseks kõlbaks. Epu isa, vana Loiguääre Jaak, oli ühes oma taluga küll puruvaene, aga mis sest — Arumäe oli rikas.

See mõte nagu võlus Ennu ära, ja Epu kujust ei saand ta sellest päevast peale enam lahti. See piinas teda päeval, ja õhtul voodis rähkles Enn kaua uneta.

Ühtlasi tundis Enn, et temasse paratamatult on tekkind äraandlik mõte isa surmavoodil antud sõna vastu, olgugi, et see sõna oli antud ainult vaitolles. Ja kuigi ta senni Leenu vastu oli olnud külm, siis rahustas teda ometi see, et tal ka mujal mingi sidemeid ei olnud, nüüd aga oli see teisiti. See kõik suurendas Ennu südamepiina ja võitlust enesega.

VI.

Loiguäärel tunti teistsuguseid elumuresid kui Arumäel. Siin saadi ka elust ja kogu ümbritseva ilma nähtusist ning avaldusist sellejärele teisiti aru. Ja ka järeldused, mis kõigest sellest tehti, olid teistsugused. Arumäe elas oma elu, Loiguääre — oma, ühist nende vahel oli väga vähe.

Kuid siiski oli midagi, mis liikus ühisena nende kahe talu elanikkude suus ja mõttes. See oli mõis. Sest mõisast ja mõisa tahtmisest olenes kummagi saatus ning olemasolu. Mis selle taga kummagi hinges liikus, missuguseid tundeid ja arusaamisi see ellu kutsus, need juba ei sarnastund millegis enam. Kui Arumäe mõisale tänu võlgnes selle eest, mis tal oli, siis tuli Loiguäärel mõisat tänada selle eest, mis tal ei olnud. Ja Loiguäärel ei olnud midagi peale viletsa maatükikese, mis ei hoolind ei tööst ega vaevast, ei harimisest ega hoolest. Loiguäärest jatkus ainult selleks, et elus hoida igavest muret, orjalikku tööd ning kustumatu rahutust homse päeva eest.

Loiguääre Jaak ei olnud rumal, ta oleks osand teid leida, kuidas ka vesist sood ja

raba vilja kandma panna, ning kuidas ka Loiguäärel muretult elada võib, tema soontes oleks jatkund sitkustki selleks, aga Jaak ei saand seda teha. Temalt olid kõik võimalused võetud nõnda teha nagu tema tahtis. Ja mis peaasi, — Jaak sai aru, et seda ei maksnudki teha, sest niipea, kui mõni tükike rohkem vilja kandma hakkas, siis oli see juba mõisa küljes, ehk oli Jaagu talul renti juures.

Jaak katsus üksinda, kuid jättis nõu. Aga ta katsus ka veel teisiti: Ta kõneles teistele Loiguääre meestele, ning katsusid siis ühiselt, kuid ka see nõu tuli jätta: Mõisale ei maksnud oma higi ohverdada. Loiguäärele ei oleks sellest mingit kasu olnud. Nii jäi Loiguäärel kõik endiseks, endiselt kanti seal elu nagu painajat turjal.

Kas küll kõik teised Loiguääre mehed, aga Jaak tundis selle painaja küüsi oma hinges väga valusasti. Kui mitu korda oli ta vaadanud õhtuti rehalse nurgalt üle Loigu raba mõisa poole, kust paistsid viinaköögi, telliskivi ja lubjaahju suitsevad ning sädemeid pilduvad korstnad, ja igakord oli tal olnud tunne nagu köetaks seal Loiguäärele põrgut.

Ühtlasi aga oli talle viirastand pilt, kus see inimhigi sööja ning söõrmeist tuldpurskav elukas seal kord haarab iseenese lihha ning kärvab nagu skorpion. Kärvab veel enne, kui ta Loiguäärelt jõuab välja imeda ta viimase vere.

See viirastus oligi ainuke, mis andis Loiguääre olemisele ning tööle veel mõtte ja eesmärgi. See määras ära isegi sihi sellele

tööle ning olemisele, see oli, mis Loiguääre tegi sisemiselt tugevaks. See oli, mis andis Loiguäärele tema surematu vaimu.

Kui teised Loiguääre mehed selle vaimu mõjul tegutsesid teadmatult, siis oli Jaak see, kes teadis, miks ja mida ta uskus.

*

Epp ei olnud oma tutvuse üle Arumäe noore peremehega kaugeltki nii õnnelik, nagu seda oleks olnud mõni teine tema asemel, kuigi talle paistis, et see jutuajamine Ennu poolt polnudki paljas naljaheitmine. Olgugi, et Enn oli tore poiss ja et temal teati olevat isalt päritud vara ning rikkust, mille tõttu teised temasugused ja paremadki Ennu pärast oleksid läind kas või tulest läbi ja mis, õigust öelda, temaski ellu oli tekitand väikese ärevuse, teadis Epp Arumäe Ennust ka paljugi muud, millega tema elus oli harjund teisiti rehkendama ja mis võõrad olid tema kodule ning vaimule.

Epule ei meeldind kõige pealt põrmugi see eneseuhkus ja kõrk meel, millega Enn enesest armastas rääkida, olgugi, et ta seda just Epu vastu nii väga ei olnud. Enn oli uhkeldaja, ninakas ega näind omasuguseid palju ette. Temast räägiti, et ta kodus töölisi samuti sõimavat ja koorivat nagu mõisa parun.

Epul oli meeles isa jutt, kui see vallamajast tuli: Enne oli olnud küll ka Ain teistele alati vastu, aga Ainiga saand ikka kuidagi veel jutule, kuid Enn olevat niisugune põikpea, kellega ainustki õiget juttu ei saavat ajada — alati hambad risti vastu, räägi või

seleta kuidas tahad. Sellepärast seisvat koolid ripakille, külavahe teed korraldamata ja vallamaja ise nagu nuustak tee ääres. Kes kirus, see kirus Arumäe Ennu. Räägiti, et Ain, samuti nüüd ka Enn, paruni nõumehed olevat, ja mõisa sulase Kustase peks mõisas karistussalkade poolt olevat Arumäel ette teada olnud. Tõsi küll, seda just ei teatud tõendada, aga seda räägiti ning seda usti, sest ka praegu oli Ennul viisiks paruniga ähvardada, kui tema sõna ei kuuldud.

Kõik see oli Epu hingele vastik ja võõras. See liikus Loiguääre meeste suus ja seda teadis Epp väga hästi. Ühesõnaga — Loiguääre ja Arumäe vahekord oli väga vaenulik. Lepitust polnud siin kuidagi võimalik ette näha.

Epp mõtles kümme ja enam kordi kõigi nende asjade peale ja otsustas igakord, kui ta kõik oli läbi mõelnud—Ennuga ei mingit tegemist enam teha. Seda ei luband Loiguääre vaim, mille sisse temagi uskus.

Aga, kui ta selle otsuse enesele oli öelnud, hakkasid needsamad mõtted otsast peale uuesti tema peas korduma. Ja mida rohkem ta mõtles ja neid korrutas, seda enam hakkasid need kaotama oma teravusest, ning seda kindlusetum sai lõpuotsus. Veel rohkem: tema peas hakkas kõigi nende kohta liikuma mingisugune vabandav mõte: Räägitakse... kellest siis tõepoolest ei räägita halba. Ennu oli midagi, mille peale uhke võis olla ja mida teistel ei olnud, ja kademeel võis siin kergesti asja suurendada. Tema vastu ei olnud ju Enn halb. Tantsis... no, mis sellest siis, et tantsis ja oli lõbus. Teised oleksid

ka tantsind, aga ei mõistnud nii hästi ja polnud julgust. Enn oli julge poiss ega kartnud kedagi. Ja kui ta nii tema vastu ikka jääks, ega siis poleks vigagi, võiks ollagi Arumäe perenaine, mõne asja võiks ju temagi seal seada teisiti...

Siin tabas Epp enese nagu mingi hoopis võimatu ja lubamatu mõtte pealt ning tõrjus selle sedamaid eemale: Ei, see ei või olla, ei saa olema! Petis ja paruni sabarakk niisugune! Pidagu oma sõna ja võtku Leenu, aga ärgu võrgutagu teisi ilmaaegu! Tühja, kellest ja millest mõelda! Ei vii oma jalgagi enam Soele!

Võib olla, oleks Epp oma otsuse juure jäänud ja need mõtted lõpuks koguni heitnud, kui ka Enn omaltpoolt selle oleks jätnud. Aga Enn ei oodandki Eppu Soele, ta sõitis järgmisel pühapäeval otse Loiguääre väravasse ja kohtas Epu seal.

Algul oli Epp tahtnud kuhugi põgeneda, ära jooksta, aga niipea kui Ennu oli näind, jäänd ta nagu hiireke värisedes paigale ja lasknud silmad maas Ennu takistamatult haarata tema käsist.

Seekord olid nad kaua ja tõsiselt Loiguääre aias jutustand, ja kui Enn ära sõitnud, siis oli Epp leidnud oma otsuse — Arumäe Ennu põlata — lõpuni purustatult.

Enn oli ju nii viisakas ja mõistlik tema vastu, ei varjugi sellest, mis rääkisid temast teised tüdrukud. Ja kuigi meestel põhjust oli omis asjus Ennu kiruda, mis puutus see temasse, tema vastu oli Enn hea.

Edasi hakkas Epp aru saama, et temal ka Loiguäärelt enda jaoks tõepoolest midagi pol-

nud oodata. Nooremad õedvennad olid peale tulemas, ja teenistus võõra juures ning ümardaja või koguni mõisa suilise leib Loiguääre rendiorjuse eest, mis teda nii kui nii ootas, ei tõotand tema noorele elule tõesti mitte palju.

Sarnased väljavaated oma tuleviku peale ei võind Epule olla kuigi rõõmustavad. Sellevastu oli tal palju armsam mõelda rikka Arumäe perenaise kohuste peale, mis enam küllust tõotasid. Küllalt siin muresid orjatud, ega ainult nende närida inimene ilma pole sündind.

See oli Epu otsus nüüd. Ja kui Enn veel mõne korra Eppu oli kohtand, siis oli see juba nende ühine ja kindel otsus: Epp saab Arumäele perenaiseks.

Kuidas Loiguääre Jaak selle peale vaatab, mis ütlevad kõik teised selle kohta, selle peale polnud Epp veel senni tõsiselt mõelnudki. Mis läheb teistele korda tema isiklik elu, olgugi see teine tema lihane isa!

Ja selles Epp ei eksind. Jaak oli Ennu ja Epu sõbrustamist näind, kuid vaikind. Temal polnud viisiks toppida ennast laste eraellu.

Jaak armastas Eppu — oma esimese armastuse vilja, — armastas teda südames rohkem, kui Epp seda ise aimas, oli sellepärast valmis tema tuleviku jaoks kõik andma, aga oma kurvastuseks pidi ta nägema, et Loiguääre ka tema lihasele lapsele rohkem ei võimalda kui ainult selle vaimu, mis ta ise temale võis anda. Seda oli vähe, aga sellel oli vähemast see väärtus, et ta seda usaldada võis. Epu juures polnud tal vaja Loiguääre ausa nime pärast karta, hammastega ei karga keegi külge, ka Enn mitte.

Jaak oli siiski enam kui üllatand, kui Epp ühel päeval päris tõsiselt rääkis, et Enn talle kosja sõidab ja ta Arumäe perenaiseks läheb. See paistis Ennule algul otse võimatuna ja asjade seisukorrale risti vastasena. Aga kui Epp oma südame pealt kõik ära oli rääkind, siis vastas Jaak lõpuks kõige selle peale sellesama vaikiva nõusolemisega, asjast suuremat elevust tegemata, nagu ta allus enamasti sündmuste paratamatule käigule ja vaatles rahulikult nende keerdkäike ning argnemist.

VII.

Ennu ja Epu pulmi peeti terve nädal — kolm päeva Loiguääres, kolm päeva Arumäel, kogu kihelkond oli ärevil-erevil. Kõige rikkama talu peremees ja kõige ilusam tüdruk kihelkonnas, — sest sai ju asja arutada ning rääkida.

Jutt, et parun Ennule pulmad teeb, mida omal ajal aeti, jäi muidugi tühjaks jutuks, mida ta ka tõepoolest oli, aga parun oli siiski oma üleaedse pulmapidust omalviisil osa võtnud: Ta saatis pulma laupäeval kutsariga mõisast Arumäele terve tapetud lamba ja ankru õlut. See oli juba küllalt iseäralik ning esimene sellesarnane juhtumine, niikaua kui parunit mäletati, ning andis nii mõnelegi iganend arvamisele Ennu sündimisloo kohta uuesti elu. Epp oli selle sündmuse pärast pisut murelikukski jäänd, aga — või seda asja enam muuta sai.

Kes teab küll, kuidas kõik teised, aga vähemast kaks olid, kes selle trallingu aja hoopis teisiti tundsid ja läbi elasid. Need olid Madis ja Leenu.

Õieti öelda, olid nad mõlemad seda asja ammugi kartnud, sest kuigi vana Ain oli man-

gund Madise nõusolekut, oli ta seda rääkind vist küll rohkem Madise talu kui Leenu enese pärast, aga Enn ise pole sellest kunagi palju välja teind. See nõu ühisest talust iseenesest meeldis ju Madisele, kuid selle läbiviimiseks pesitses ta peas alati salajane kahtlus, pealegi seisis Madisele see „Arumäe vaim“ mürgina hinges, mida ta enam kartis kui usaldas. Alles siis, kui Enn ja Leenu Ennu isa surmavoodi ees käed kokku olid pannud, kui Leenu Arumäelt kurbõnneliku näoga koju tuli, hakkas Madiski uskuma, et vana Ain oma sõna peab ning et Ennust ja Leenust ühise Arumäe peremees ja perenaine saavad. See lootus andis üksvahe Madisegi vanule päivile päikest juure, sest olgu neid päivi palju või vähe, ehk tulgu minek mil tuleb, tema ainsa lapse tulevik oli kindel ning teada. Leenu oli seepeale kohe uue kanga telgedele seadnud, lõksutas ning lööritas seal taga, ja Madise maja oli lõbusam ning nagu sennisest soojem. Leenu lippas sagedamini kui enne üle jõe Arumäele, tuli sealt vahest varem teise hiljem, kord rõõmus teise kurb, tõi tihti palgel pisaradki kaasa, aga ega ta sest palju rääkind. Noorte asi, mõtles Madis, ja jäi rahule.

Teadsid ning kuulsid sedagi, et Enn tihti Loiguäärele sõitvat, aga — poisi asi, kiheleb niisama siia-sinna, ja ega Enn rumal pole. Teadis ju igaüks, et Loiguäärelt midagi peale Epu pole kaasa tuua.

Aga ühel pühapäeval, kui Madis kirikus põlvitas ja rahuga ning kurja aimamata kantslist koguduse teadaandeid kuulas, rabas teda välk pähe: Enn Epuga kuulutati esimest korda

kantslist maha. Teised tõusid peale kantslipalvet püsti, aga Madis jäigi põlvitama toolide vahele kunni kirik rahvast tühjenema hakkas. Siis tõusis ta üles, äigas rätikuga üle palge ning läks tuikuval sammul altari eest läbi käärkambri ja lasi end Leenuga järgmiseks pühapäevaks lauale kirjutada.

Koju jõudes leidis ta Leenu peadpidi padja sees nuutsumas. Temale oli põrutav teade kirikulistega juba toodud. Madis ainult silus korra väriseva käega üle ta juukste ning vaikis. Alles tüki aja pärast ütles ta: „Ära kurvasta, mu laps! tuleval pühapäeval läheme lauakiriku. Jumal teab paremini kui meie."

Leenu liikus majas nagu närtsind taim. Tema süda suri sees otse Madise silmanähes.

Järgmisel õhtul mõtles Leenu Arumäele minna, et Ennuga veel kord jutustada. See ei võind ju ometi nii olla, sest... sest see oli ju teisiti. Ta mõtles, pidas aru, aga jalus oli nagu tina. Laotas siiski rätiku üle õla ja läks uksest välja. Aiast puude vahelt välja jõudnud olles, paistis talle Arumäe. Samm taarus ja seisatas.

„Kuhu sa minema pidid?" kostus isa sõna häkki ta kõrval.

„Pidin minema Arumäele, et Ennuga veel kord jutustada", vastas Leenu lootusist lage ja väsind hääl.

„Jõearult sinnapoole jõge enam ei minda, ja ka sina ei lähe!"

„Ma pean minema, isa, pean temaga veel kordki jutustama, see ei või ju nii minna, sest,... mis saab minust!" lõpetas Leenu viimased sõnad, nuutsudes rätikusse.

„Sa pead?“ Madis silmitses Leenut tükk aega vaikides. Siis astus ta sammu Leenule lähemalle, ja iga sõna, mis nüüd Madise suust tuli, kõlas nagu löök alasille:

„Ütle, kas minu aimdus on tõde?“

„Jah, isa. Halasta!“ vastas Leenu niisama kindlasti ja vajus siis puutüvele.

Üle jõe mäenõlvakul uhkete haavade all paistis Arumäe. Kogu oma eluaja oli Madis teda seal näind, teadis kõik, mis seal sündis, mõeldi ja tehti. Madis ja vanad haavad Arumäe kohal teadsid mõndagi, aga mõlemad olid nad vaikind. Madis teadis, et tema vaikida suudab, aga nii mõnigi kord oli tal olnud hirm, et need haavad seal ennem vaikimast väsivad ja kõnelevad. Aga täna tundis Madis, et ta hinges midagi katkes, et sealt hooga midagi kuuma palge ja pähe tõusis ning et ta ennemini kõnelema peab.

Kui Leenu ei oleks ikka veel hoidnud oma nutjaid silmi suurrätikus, ta oleks näind, kuidas Madise rind tõusis, pöörates end Arumäe poole, kuidas ta kulmude all silmade asemel avanes sügavik ja kuidas kartmatu ähvardusega tõusid ta rusikad kõrgele üles, kui ta lausus:

„Tänasest päevast peale ei pea enam olema Arumäed ega ta nime! Ta tolmugi puistab tuul Arujõkke, et vareski enam ei tea tema paika!“

Siis tundis Leenu, et värisev käsi hellalt laskus tema õlale, ja mõlemad sammusid vaikides tuppa.

Oli kuidas oli, kes neid asju õieti teadis või teada saigi, eks neid hoitud saladuses ja

oma teada, aga räägiti, et Enn otse pulma eel väga tusane ning tujust ära olnud. Enn kadund vahest õhtuti pimedavarul toast ära ei tea kuhu ja tulnud hilja vaik ning mõttes. Mis tal mõttes oli, seda ei teadnud keegi, aga midagi rasket pidi see olema. Ei saadud ka selle otsa peale, mis asju oli Ennul Jõearu Madise sulase Priidikuga ajada, et neid tihti salus koos kõndimas nähti ning et Enn mõnikord ka õhtuti sealtpoolt tuli, kus tal muidu vähe asja oli. Aga see oli, ja see sumbus ning vaikis jälle.

Peale selle oli kuulda, et Leenu meelepahaga, et Ennule mehele ei saand, sulase Priidiku koduväiks võtnud, millega Madiski nõus olevat olnud. See kuuldus oli esialgul küll pisut mõistatuseks, aga oli varsti päris selge, kui sellele lisaks suust suhu liikus jutt, et Leenul Priidikuga asjad päris korras ei olevat. Suuremaks imestuseks oli aga see, et Priidik, see kokkuhoidlik ja eneses nokitseja vanapoiss, omal eluajal niipalju nodi oli kokku jõudnud ajada, et pulma ajaks uue hobuse ning vankri ostis ja Jõearu rendivõlagi olevat mõisas kinni maksnud, sest Madisel ju teatavasti seda tagavara ei olnud.

Kõik sai lõpuks korda, ja elu Jõearul läks endist vaikist rada. Ainult vana Madise tervis oli viimaste sündmuste tõukel tublisti vääratand. Ta tundis selgesti, et elab oma elu viimaseid päivi. Liikus ettevaatlikult, nagu oleks veel kokku hoida püüdnud viimaseid ülejäänd tunnikesi, ning suutiski need veeretada sinnamaale, mil võis sülle võtta oma esimese lapselapse — Leenu väikese mähk-

meis poja. Õnnistas ta ellu iseoma nimega, olles nähtavasti leppind kogu sündmuste käiguga.

Peale selle heitis Madis voodisse ja, ilma teisi palju tülitamata, uinus paari nädala järele jäädavalt.

Mis aga Arumäel edasi sündis, sellest ei kostnud Jõearule palju enam midagi.

Kuid siiski... veel kord edaspidi.

VIII.

Ka Arumäel elati jälle endistviisi. Vähemalt nõnda paistis see pealtnägijaile ja kõigile neile, kellel ei olnud Arumäega lähemaid sidemeid. Mis võiski olla takistuseks Arumäe õnnele ja rahule, sest Epp oli tõega tubli perenaine, kes ei teind häbi Arumäele. Tema majasse tulekuga muutus Ennu muidu nii tühi ja luuleta kodu kaunimaks, korralikumaks ning Ennule enesele tõepoolest armsamaks. Kodused tööd olid alati korras, ja kui Enn tuli välistoimetusilt, siis võtsid teda vastu armas naeratus Epu suurtest sinistest silmadest ja mõnus kodumugavus. Selle eest ei jäänd ka Enn Epule võlgu, ta oskas seda hinnata ja omaltpoolt Epule tasuda meeldiva õrnusega ning hoolega. Seda nähti, ja selles ei olnud midagi, mis oleks asja annud kusagilt närima hakata. Ennu ja Epu abielu esimesed ajad olid pilvita ja helged ning möödusid vastastikuse hoole ning õrnase kaitsel.

See hool ning õrnus Ennu poolt oli veelgi suurem sellepärast, et abiellumine Epuga tema eneseuhkusele veidi kõdi juure lisas teiste ümberolijate poolt: Eppu kiideti õieti alles nüüd ja teda ennast kadestati. Kui

pühapäeva hommikul Arumäe õuest must täkk vedruvankriga teistest mööda kiriku poole traavis, siis kõneles Ennust ja Epust kogu kirikutee, saates neile järele kadestajaid pilkusid. Seda teades ning tundes muheles Ennu süda sees ja tõstis Arumäe ta enese silmis teistest veelgi kõrgemalle, hoolimata sellest, et ta vaesest talust naise võttis, et Jõearu Jõearuks ning Arumäe Arumäeks jäi. Ja mis päris ime: Enn arvas mõnikord tundvat, et alati ei olegi just varandus see, mis inimesele õnne ja kuulsust annab.

Arumäe oli ka sellepoolest kõigi silmis jäänd selleks Arumäeks, mis ta oli, et ka parun nagu ennegi Ennu värava tagant mööda sõites üle värava õue vaatas ja vahest, kui Ennu juhtus nägema, peatus ning mõne märkuse tegi Arumäe karja- ning majapidamise kohta.

Sellepärast ei märgatud Arumäe elus mingit kõrvalekaldumist senniselt sihilt. Kõigile tundus, et nii on ja nii jääb.

Kuid siiski. Mida kaugemalle nihkus aeg, mida sügavamale minevikku kadusid esimesed elamised ning ajad, mida enam vaibus esimene abielu elevus majas harjumustesse, seda enam hakkas kõige pealt Enn ise aru saama ning tundma, et Arumäel ometi midagi muutund on, ehk vähemalt muutuma saab.

Kõigepealt see, millega Enn senni sugugi polnud arvestand — Ennu suguvõsa oli Epu vastu. Oli see kadedusest, et Epp kiidetud ja ilus oli ning Enn tast lugu pidas nüüd vast enam kui neist, kuna Ennu suguvõsa naisliikmed endi kohta millalgi midagi sar-

nast polnud kuulnud ja neist ainult Ennu tõttu mõnikord möödaminnes juttu tehti, või oli see sel põhjusel, et Epp vaene oli ja hirm vara Arumäe sugukonnast kõrvalelibisemise eest nad õelaks tegi, aga sealtpoolt hakati Arumäed pisuthaaval närima, algul tasa, ettevaatlikult, surudes hambaid kordkorralt sügavamale.

Epuga ei tehtud asja ega tuldud majassegi, kuid väljaspool tarvitati sõna seda teravamini. Kuuldi peagi, et Epp Ennu „ära teind" ja teda „järele pannud käima", et Enn sunnitud olnud teda kosima, sest — kes palja ilu pärast ometi naist võtvat, pealegi Enn, kellel omal suur vara käes ja võtta oleks võind missuguse. Epul polevat muud mõttes olnud kui Arumäe vara, ja ega niisuguse jäljelõhn poiste ninast pole praegugi kadund, oli teine ju kõigi silmatera ja mitme ihata. Küllap Enn veel sellega päivi nägevat, ning kesteab keda Ennu äraolekul kodus sopsutavat.

Kõige enne kostusid need jutud Ennu kõrvu. Algul lendasid nad teisest kõrvast niisama välja, aga kui neid ikka tungivamalt peale rõhus, siis langes mõni neist sügavamalegi ja hakkas mõttes tekitama salajasi kahtlusi ning kibedat rahutust. Aga ta vaikis ning hoidis need esialgu endale, võib olla, oodates neile tõendusi.

Hiljem kuulis neist ka Epp. Siin aga oli neil ees palju tundelikum pind. Epule sünnitas see valu ja pistis nagu ussi südame alla sööma: Mis siis, kui ka Enn neid jutte kuuleb — ja kuuleb kahtlemata — ning neid uskuma hakkab!?. Ka tema vaikis sellepärast ja

katsus Ennule kuidas võis hea olla, et Ennu südamest sellega võimalikke kahtlusi eemale hoida.

Nii tekkis Ennu ja Epu vahele vastamisi varjatud hingeline kibedus, mis sules avameelsuse ja lõi kummalegi hinge oma nurgakese, mida varjati hoolega.

Ja tee mis tahad ehk ole kuidas oled — sarnast ollust, mida ei saand panna kuhugi mujale ja mida ei saand ka südame pealt ära heita, kogunes sinna salajasse paika ikka rohkem ja rohkem.

Sarnaseks ülearuseks asjaks Ennu südamelle oli veel niisugune asiolu: Epul oli tõesti suur ja laialdane suguvõsa ning sõpruskond, kelle kõigiga olid tal olnud ausad ja armsad sidemed, pealegi polnud Epp inimene, kes saades parema põlve otsa, oleks läind oma endiste sõprade vastu uhkeks, veel enam — ta jagas heameelega nendega oma õnne, püüdes sellest nagu neilegi anda osa, et tasuda seega mõnda neilt kas või troostikssaadud sõnagi. Ühe sõnaga— Epp hoidis oma uksed ka nüüd nagu ennegi oma sugulastele ja sõpradelle lahti. Ja neid tuli ning läks, ilma et kellegil neist meele oleks tulnud mõelda, et nad just sellega võib olla Epu õnnele raskuseks saavad.

Nõnda pidi Enn nägema, et tema maja täitus uute inimestega, kes enamasti kõik tulid Loiguäärest ja sinna jälle kadusid ja kellest tema maja enne puhas oli olnud. Olgugi, et Enn ei uskund sarnast julmust nagu talle tõendada püüti, et igaüks neist põlle all Arumäelt midagi ära viib, oleks ta

siiski parema meelega näind, et need ta majast puudund oleksid. Ta oli sellepärast kord Epule tähendandki, et ta oma majasse ainult teda on võtnud, aga mitte tervet Loiguäärt, kuid siis oli Epp ettevaatlikult ja targu vastand, et ega ometi Enn ei nõudvat, et ta oma sugulased tema pärast ära peab salgama ja ega need inimesed kurje kõnesid maija ei toovat ega ka sealt midagi välja ei viivat; halvad jutud, mis nende õnne püüdvat õõnistada, tulevat ainult sealt, kust maija ei käidavat, Enn tegevat paremini, kui ta ka need inimesed maija kutsuks, et nad oma silmaga näeksid.

Enn jättis vaikides Epule õiguse, ja mõlemad surusid küll ka seekord suurema osa kogund kihvti südamesse tagasi, aga see oli ühtlasi ka tunnistuseks, et sinna ruumi vähe oli üle jäänd. Kuipea võis see täis saada ja üle läigatada!

Sellest ajast, kui Epp Loiguäärest Arumäele läks, Loiguääre ja Arumäe vahele nii öelda sidemed loodi, hakati Loiguäärel arvama, et see Ennu meele ka Loiguääre vastu pisut leplikumaks teeb ja et mõnda asja nüüd ka ühiselt ja suurema eduga ajada saab. Teiseks andis see meestele julgust Ennule üldistes asjades pisut hoogsamini peale käia ning, kus tarvis, tugevamini üksmeeles vastu astuda.

Loiguääre mehed olid ennegi olnud need, kes alati Ennu tahtmisele risti vastu seisnud, ikka oli just neil olnud omad plaanid ja omad kavatsused ette panna, ikka oli neil põhjust olnud iriseda ja kurta, kunagi polnud neil mingi asi hea ega meelejärele, ikka puudus,

ikka vähe, ikka paha, viga siin, viga seal, alati üks irin ja nurin.

Nüüd aga märkas Enn, et Loiguääre mehed selles asjas veelgi nõudlikumaks läksid ja juba päris lausa omi asju läbi viima asusid.

See oligi, mis Ennu hingesse enam ei mahtund ja selle päris üle läigatas. Just kui oleks ta Epu võtmisega kogu selle karjale õiguse annud ilma pahupidi pöörata! Kui nii, siis võivad nad oma Epu tagasi võtta, kuid asjad peavad nii käima nagu tema tahab.

Ja Enn oligi puru vihane, kui järgmisel valla volikogu koosolekul Loiguääre mehed jälle oma kavatsustega platsis olid, et — kuidas oleks, kui muretseks hulga peale sugupulli ja asutaks piimaühingu. Loomad jäävat kängu, sissetulekud väheseks, rent ja maksud kallid.

Sellest hoolimata, et just Jaak see oli, kes oma ajalehtedest loetud tarkusega asja nagu ikka meeste seas üles võttis ja seletama hakkas, kuidas sarnane asi mujal majapidamised paremale järjele aidand jne., jättis Enn kannatuse ja vandus täiest suust:

„Kurat teid võtaks! Millal te küll ükskord täis saate ja missuguse põrguga teid tuleks sööta, et teie isu ära läheks! Kogu aeg oli teil valu kooli- ning vallamajaga, siis vaestemajaga, raamatukoguga, seltsimajaga, nüüd juba isu sugupulli järele. Kisu üks kont suust, haarate uue hammaste vahele. Muud juttu ei kuulegi kui üks häda, üks puudus teise järele, ei kõlba see ega teine teile enam. Kui koolimaja teile kitsas ja külm on, ärge siis saatke omi lapsi sinna külmetama, on ju ilma selleta ennegi läbi saadud. Makske enne

vana võlg vallale ära, siis tulge nõudma uut vallamaja. Kes meist maha on surnud, et vallamaja väike ja ega te siin talguid hakka tegema. Teeme, teeme... Aga see kõik maksab ju kõigepealt raha. Vallamaksusi maksa ei suuda, mõisa renti viia — selleks pole raha, aga piimaühingut teha ja pulli osta, selleks on raha. Kurat teist aru saab, mis te tahate. Miks ei jää minu ega mõisa loomad känni. Kui te pulli tahate, siis tulge Arumäele ehk mõisa, makske raha ja võtke pulli, ja mõisa meiereis on piimale kohta küll. Maksud suured... Kas seltsid, raamatukogud ja ajalehed teile raha toovad — need võtavad raha, raamatud ja ajalehed maksavad raha ja nende sisse oletegi oma raha toppind. Mina pole sinna raha raiskand, ja mul on raha. Kas kõrtsis tantsida ei kõlba — selleks teile vaja veel seltsimaja. Teid õpeta nagu karjapoisse ja hoiata nagu lapsi tule eest. Kas olete unustand üheksasada viienda aasta, milleks need nõupidamised ja koosolekud siis peeti. Teie seljad sügelevad alles ja kasakate nuudi olete unustand. Mina pean teile ütlema, et ma sarnaseid asju ei salli, ja kui minu sõna siin ei aita, siis lasen paruni kas või kuperneriie kirjutada, kuid see olgu teie viimane jutt."

Aga Enn eksis kui ta arvas, et mehi sarnase sõimuga ja ähvardusega nüüd enam vait sai suruda. Mehed hakkasid vastu ajama, ja nii mõnigi terav piste visati Ennule otse näkku.

Enn lahkus, aga lahkus esimest korda tundega, et Loiguääre talle ülepea kasvama hakkab.

Enn tõi selle südameteie koju ja puistas ta Epule ette. Ta ähvardas Loiguääre suu suleda, kui see ise ei vaiki ning andis kihvtiselt mõista, et Jaak, Epu isa, oma tarkused üksi endale jätku.

Just nagu olekt Epp ka selles juba süüdi.

Epp kuulas ja vaatas vaikides oma suurte silmadega Ennule otsa nagu arusaamatuses, sest niimoodi oli Enn tema kuuldes tema isast esimest korda rääkind.

Selle pilgu püüdis Enn kinni, kuid ei leidnud selles naise alandlikku ega kaastundlikku meelt, vaid hoopis midagi muud. See pilk oli sedakorda külm, osavõtmatu, armutu ja etteheitlik. Selles peegeldus talle kõige vastikum — Loiguääre.

Enn läks oma tuppa, et olla üksinda enesega. Kuid rahu ta siin ei leidnud. Siin alles haarasid tast kinni kõik senni kusagil peidus olnud kahtlused ühe korraga. Ta kõrvus kõlas alles täna teel kuuldud ässitus: „Kui oleks, et praegu Ain õnnis tuleks ja näeks, kesteab, kas oleks Ennule talu usaldand..."

Ja, tõepoolest, kui Ain seda praegu näeks!.. Ning Ennu mõttest käis läbi kõik see, mis oli sündind Arumäel ning Jõearul Aini surmast tänapäevani. Selles oli palju, millega Enn poleks julend puhta südamega astuda Aini ette: Leenu oli mehel, aga mitte temal. Ta oli käe Arumäe kulla külge pistnud, kuid sinna senni mitte midagi tagasi pannud. Valla asjus ja ümbruses meeste seas hakkas Arumäe oma mõju kaotama. Loiguääre tikkus Aru-

mäele üle pea kasvama, milleks ta ise põhjust annud. Veel enam: Loiguääre veri oli tema majas, Arumäel, liikus, elas ja talitas siin. „Arumäel on oma vaim ja oma veri...“ Aga Arumäe oma veri hirvitas, ässitas ja hukutas Arumäed... Epp... tema silmis oli ta täna näind sellesama Loiguääre, ja see oli Ennule võõras, eemaletõukev. Ennule tundus, et see, mis ta senni Epus oli leidnud, oli olnud vale ja nüüd kuhugi kadund. Talle paistis häkki, et Epp tõega ta „ära teind,“ ja, võib olla, oli õigus neilgi, kes Eppu tema seljataga kahtlustasid. Kas ei oleks sellepärast parem veel enne kui see saatuseks saab Arumäele, Arumäe sellest vabastada ja anda Loiguäärele tagasi ta osa. Üksi selle sammuga vast võiks veel tagasi lunastada Aini õnnistuse ja Arumäe vara, vere, vaimu ning au...

Viimane mõte vilksatas Ennu peas korraks nagu helendav kiir, aga ärgates mõtteist, kadus see tõsiselt kujunend olukorra ees, jättes südamesse edasi elama piinava, salajase kahtluse ning kibeduse.

Ka Epu hinges sündis midagi. Mis ta täna kuulnud oli Ennu suust, see oli talle enam kui ootamatu, see lõi korraga ümber igasuguse lootuse — siin midagi korda saata oma tahtmist mööda, elada oma elu. Ennu tänased sõnad hävitasid selle ilusa usu ning armastuse, millele ta oli püüdnud rajada oma õnne. Ta nägi, et Enn oli siiski see, kellest temale räägiti ja et kord leitud õrnus tema vastu oli pettus. See vaim ja need arusaamised, milles tema üles oli kasvand ja mida ta tõeks pidas, armastus ja lugupidamine, millega ta mõtles

oma isa ning sugulaste peale, leidsid siin põlgtuse ja ähvarduse. Epp tundis, et ta siin majas ja selle maja vaimule oli võõras. Veel rohkem — ta leidis oma hinges, et ta ise seda siin nüüd põlgas, sest üksi töö ja armastusega polnud siin midagi ära teha, siin kumardati teisi jumalaid.

Kõike seda oma hinges täna tundes, poleks tal raske olnud võtta ja minna — tagasi Loiguäärele, kus inimesed, hoolimata vaesusest tundsid, mõtlesid ja kõnelesid ausamini. Kuid see, kes elas tema südame all, see kõneles teisiti ja nõudis enda kasuks teistsuguseid otsuseid, nõudis tema elu ja õnne ohvriks endale, nõudis lepitust tekkind olukorraga. Sellasena nagu ta oli, ei tohtind ta siit ära minna, sellasena ei saand ta end siit lahti katkestada, sest see idu, mida ta eneses kandis, selle juured olid siin Arumäel. Ta oli siia nüüd köidetud igavesti veresidemetega.

Epp oleks läind, aga ta ei saand. Ja siin nägi ta selgesti, missugune kurbloolus oli end põimind ta ellu, missugune kurbtus, segatud isesuguse senni tundmatu õrnusega kellegi vastu, oli asund ta hinge. Ta leidis eneses mingisuguse uue põhjuse ja mõtte, mille pärast tuleb edasi elada ja leppida.

Need sidemed, mis Epp oma südames leidis, need ulatasid tõesti sügavalle Arumäele, nad ulatasid ka Ennu südamesse:

Ühel õhtul tuli Epp väljast talitamast, kui Enn juba toas oli. Enn märkas Epu mõttes seekord midagi õige rasket, sest Epp istus peale enesekorraldamist väsinult istmele ja ohkas nagu kogemata nii südamest, et Enngi

silmad üles tõstis ja nagu kaastundlikult küsides ta otsa vaatas.

Epp tõusis istmelt üles, läks tuikudes Ennu juure ja pani käe ta õlale:

Enn, kallis mees, ehk võid homme suilise jätta koju mulle abiks talitama ning toimetama, ei või enam raskeid asju tõsta, rinna all ja ristluies pistab nagu oraga, ja mõnikord lööb silme ees nii kirjuks, et... Sa tead ju Enn...

Ütlemata jäänd sõnu võis Enn lugeda ainult Epu kergelt värisevaist huulist ja nagu häbelilkult mahalöödud ripsmeist.

Neid vaikivaid sõnu mõistis Enn. Pealegi mõjusid nad nii, et Enn Epu käed omisse võttis, need, nagu esimest korda Loiguääre väravas, kaua vait olles kinni hoidis ja Epule õrnalt otsa vaadates ütles:

„Suiline võib homme kodu jääda, külap me saame ilmagi läbi."

Sellel õhtul ei tulnud Ennu silmi uni. Teda valdas mingisugune õrn ärevus, mis oli talle senniajani olnud täiesti tundmatu. Talle sai selgemaks teadmine, et Epp köidetud on Arumäe külge veresidemetega, mida katkestada ei ole enam tema võimuses. Selles nägi ja tundis Enn elu paratamatuse, kuid ühtlasi vilkastas talle selles ka Arumäe pääsmine, vähemalt tulevikus.

Ta oli isa, aga kindlasti poja isa, sest nii oli ta ju mõelnud ja nii oli see Arumäele tarvis. Arumäel on jälle vana ja noor Arumäe — vana Enn ja noor Enn, nii ta arvas. See nimi oli Arumäele kohane ja selle nimega oleks Arumäel juba palju päästetud.

Nende mõtetega uinus Enn ja nägi unes suure Arumäe, mis kasvas, kasvas ja laiutas end lõpuks üle kogu ümbruse, üle mõisa ja üle Loiguääre.

Ärgateski ei olnud Ennu mõtted sellest kõigest kaugele vaibund. Enesega rahulolevas meeleolus plaanitses ta edasi. Leides, et Epp sarnasel korral tükiks ajaks hoopis tööst peab eemale jääma, otsustas ta veel siinsamas voodi serval istudes talus tööjõude üldse ümber korraldada.

IX.

Enn ei haudund kaua ettevõetud kavatsust. Ta lõi veel samal sügisel Arumäe piirile popsiüti üles, mõõtis talle poole vakamaad krunti juure ja võttis sulase sisse.

Piirisauna — nii sai uuele popsikohale nimeks — elanikuks asus Kustas Korbits naise Krõõdaga ja kuueaastase poja Peetriga.

Et just Korbits Arumäele asus, see paistis paljudele arusaamatuna, sest Korbitsa ja Arumäe vahekorrast teati asju, mis igatahes sarnast „perekondlikku sõprust“ ei oleks pidand võimaldama.

Kustas Korbits oli paruni endine sulane, kes oma elupäevad eland moonakamajas, aga kes ei mõistnud 1905 a. suud pidada. Ta pääsis küll mahalaskmisest, aga sai tallis paarkümmend turja peale ja lasti mõisast lahti. See iseäralik „arm“ anti talle paruni enda soovil, sest et Korbits oli muidu aus ning tubli töömees, keda võis tööle jätta kupjatagi ja et temast ei teatud, et ta kunagi küsimata pistnud oleks näpu mõisa vara külge. Parunil olevat pärast Korbitsast kui töömehest isegi kahju olnud, aga tagasi võtta — see ei kõlvand.

Tolkorral teati rääkida, et Korbits vist koguni karistusest oleks pääsnud, kui Enn poleks sattund mõne mehe päris omavahelise jutuajamise peale, kus Korbits püüdnud tõendada, et maa, mis praegu mõisnikkude käes, omalajal ikka täiesti eestlaste päralt ja päris olnud ja et see nende käest ainult väevõimuga ära kistud, nii et see sugugi ülekohus poleks, kui selle nüüd tagasi saaks kas või samade abinõudega. Seda juttu korrutati tasapissi, aga et kaebaja just Enn olnud, seda ei julend avalikult keegi tõendada. Ainult Korbits ise ütles mõnikord tujus olles, et see „seljamääre“ Arumäele kord midagi maksab, missugust ütelust võeti muidugi Korbitsa naljana.

Sellest ajast elas Korbits oma perega Loiguääre saunas, mille eest ta Jaagule mõned päevad tegi, muidu aga ühes Krõõdaga päiviti väljas tööl käis, kus sai või juhtus. Tööpuudust tal ei olnud ja läbi ta sai, ning ka Jaak pidas tast lugu, polekski teda oma varju alt ära ajand, aga Jaagu laudad kippusid lagunema, ning sauna oli muulgi põhjusel omale vaja. Sellepärast kõneleski Jaak Epule, et — kas ei võtaks Enn Kustast Piirisauna, tubli mees igatepidi, ega kahetseda tarvitse, kui niisugune tööline majas on, võib igale poole usaldada ja teeb töö ilma näpunäitetagi.

Epule meeldis Kustas, ja tema hinge läbistas nagu rahustav tunne, kui Jaak temale sellest kõneles. Kustase pärast võis majas kõigiti hooletu olla ja temale oli nagu armsam ning julgem Kustasele käsku anda kui mõnele võhivõõrale, kelle sisse pilkugi ei

tea ega tunne mis ta on või mis ta mõtleb. „Karda võõrast niigi, kui kodust ära oled ning ela alatisel hirmul, et mine tea kes uksest sisse tuleb või mis juhtub, siis karda ning pelga omigi inimesi ja ole vara pärast hirmul; aga kui Kustas majas, siis on ometi süda julgem ning rahul“, kõneles Epp Ennule Korbitsa pärast peale käies.

Oleks see mõni muu aeg olnud, poleks Enn Epu pealekäimisest hoolind ega mõelnudki Kustase sulaseks võtmisest Arumäele, sest see, mis Kustases just Arumäele oli vastuvõtmatu, seda tundis ja teadis Enn. Ta oli ühe soonekese juba avand, kust Loiguääre vaim Arumäele nirgus, teise avamine oleks olnud seda hädaohtlikum. Aga praegu ei tahtnud ta Epule tuska teha, ja ega sulane talu külge poogitud pole, ei kõlba — on tee väravast välja niisama pikk kui väravast sisse.

Ja ka Korbits oleks Ennu lahkuse kindlasti tagasi tõugand, kui Arumäel Eppu ees poleks olnud. Eppu oli ta lapsest saadik tunnud ja, nagu teisedki, teda pidand Loiguääre uhkuseks. Tema oli oma südames Eppu isegi kahetsend, kui see läks Arumäele, oli sellest rääkind Jaagulegi, kuid vaikind, kui näinud Jaaku rahulisena: Kes teab, milleks see hea on. Temas aga pesitses edasi sarnane tunne nagu oleks ta millegi pärast kohustatud olnud salaja valvel seisma Epu saatuse pärast. Sellepärast oli ta päris rahul juhusega, mis talle võimaldas asuda Epu lähedalle.

Nii kõnelesid sedakorda kõik andmed selle poolt, et Piirisauna asus Kustas Korbits.

* * *

Epp võis nüüd kodus teha oma tahtmise ning jõu kohaselt mõnda kergemat tööd, raskemad talitused toimetas suiline ja välistöödel sai Enn Kustase ning Krõõdaga lahedasti hakkama. Asi oli sedakorda korras ja kõigile näis muutund seisukorrast kasu.

Kuid huvitavamad sündmused olid ees, ja neid oodati põnevusega. Enn silmitses igal õhtul töölt-talituselt tulles Epu silmnähtavalt kosuvat kehakogu ja küsis mõnikord päris heatahtlikust Epu tervise järele. Saades Epult rahuldava vastuse, muheles ta endamisi heasmeeles.

Enn oli neil ajul õrn ja hoolikas abikaas, ei jätnud tähelepanemata Epu väiksemaidki soove ja oli ettevaatlik nõudmistes. Enn silmitses Eppu tihti ka siis, kui see ise ei teadnud aimatagi, kusjuures ta rind täitus salajast uhkustundest. Oli nagu mõnus olla teadmises, et oled isa, pealegi kui sellega seotud on kogu tuleviku lootused ja senniste kaotuste tagasivõit.

„Noh, Epp, tead sa mis?“ Istus Enn ühel õhtul Epu kõrvale, ise olles parajasti käed töölt tulles pesnud ja kuivatand ning lastes nad nüüd laksudes põlvile.

„Mida siis?“ moigas Epp vastu.

„Homme hommikul sõidan jaama, Kustas toob täku tagasi ja tuleb õhtul jälle vastu. Mis ma sulle linnast tooma pean?“

„Ma ei tea endale midagi vaja olevat,“ oli Epu lihtne vastus.

„Ma mõtlen, et vahest on, linnaminekut ei tule niipea enam ette“, usutles Enn edasi: „meil ju ei ole majas midagi niisugust...“

Epp sai nüüd aru, millest Enn rääkis ja lõi silmad häbelikult maha. Tal oli ikka veel piinlik sarnaseist asjust otsekohe rääkida, olgugi mehega. Nende asjade üle oli ta senni mõelnud ainult endamisi ja ammugi selleks ka varustusi teinud. See polnud ju meeste asi.

„Ei ole midagi tarvis üht, too mis sulle endale vaja", vastas ta siis.

Ennule oli sarnane vastus ootamatu. Kas ei saanud Epp temast aru, või — mis ta õieti mõtles. Ega see ometi lõpuks Epu poolt hoolimatus olnud? Ta küsis selgemini:

„Ega sa teda siis kassipoja kombel nurka luuataha ei pane, ju sulle vaja on vähemast hälli ja mähiseidki?"

Sarnane küsimine torkas Eppu. Mis puutub see meest, kuhu tema oma lapse paneb, luuataha või mujale, ja ega siis nüüd ometi enam midagi valmistada poleks jõudnud. Vaigistas ennast ja vastas ükskõikselt:

„Need saan kõik emalt, pole vaja midagi enam osta ega teha üht".

Enn ei lausund enam sõnagi. Tõusis üles, ja tuju oli läind. Tema poeg... see pidi särama nagu Joosepi poeg, ja nüüd taheti talle tuua Loiguäärelt närud ja kolud!.. See puudus veel! —

Teel linna mõtles Enn hullupööra, mis ta oskaks omapead osta sündind poisile. Kui läheks mõnda pesupoodi, kutsuks müüjanna kõrvale ja laseks selle kõik valmis panna... ehk — rumal ja piinlik oleks sellele kõike pihtida — kui ostaks riiet, otsiks õmbleja ja laseks valmis teha... Tont võtaks, nii rumal ja nigel on terve see toimetus! Jättis lõpuks

kõik muu ja ostis lutsuklaasi, süditeki, kummivankri ning puuratsu.

Kodus peitis puuratsu hagarikku põhkude alla ja viskas vana vankrikere peale, kummivankri tiris lakka, teki ja lutsuklaasi viis tuppa. Aga tusane oli ikka, ei rääkind Epule ainust sõnagi. Epp ei oodandki lahkust. Ta teadis, et Ennu õrnus viimasel ajal ei olnud temale, vaid sellele, kelle ta ilma kandma pidi. Kui Kustas teisel päeval temale rääkis, et Enn linnast puuratsu toonud, siis oli Epule veel enamgi selge. Nagu paludes kellelegi kaitset, ringutas ta käsa, ja Kustas nägi, kuidas ta huuli läbistas nutuvärin.

Olles õhtul üksinda kambris, heitis Epp voodi ette põlvili ja palus: „Isa taevas, kui tahad hoida mu elu ja rahu, siis anna, et kannan ilmale poja!..“

Päevad ei olnud vist enam kaugel. Sagedamini tulid ja läksid naised, saladuslikumaks muutus nende sosin, asjalikumaks näod nagu õlleteo ajal. Enn vaatas kõrvalt ega segand ennast asjasse, kuid see elevus ja põnevus valdas tedagi.

Ja ühel pärastlõunal... Enn paikas parajasti aida katust. Oli redeli üles seadind, sinna alla vihke vedand ja sidus neist parajaid katusekahle.

Töö ei edenend. Tihti peatusid käed põiki põlvel oleva vihu sõlmel ja pilk tardus sinnasamasse vihkude vahele.

Toas lõmpsisid uksed, kriuksus vana kirstu kaane roostetand lukk ja kõlisesid pliida rõngad. Vaikus, Epu tasased oiged. Kõik see kostis siia Ennu kõrvu, ja aega luges Enn

minutitega, sekunditega, südame löökidega. Närvide ja kannatuse peale käis see. Ta istus vihule, jättes kahlu põlvile, toetas sellele küünarnukid ja haaras pea kätele. Kui see juba sünniks! Aeg venis hirmus pikkamisi, kuid mõtted lendasid. Mõttes nägi juba Enn väikese poisi uues vankris, ta ise kiigutas, aitas ta ratsu selga, võttis ta suurele vankrile kaasa ja sõitis põllule, andis talle ohjad hobust juhtida. Teised tulid vastu ja ütlesid: Näe, noor Enn, Arumäe noor peremees juhib juba hobust, sest tuleb mees nagu vanagi... Ja, sest tuleb mees, ja Loiguäärelt see juba naist ei too, selleks juba kasvatab tema poisi... Koolitab poisi advokaadiks, paneb kohtunikuks... Hakkab mõisa valitsejaks, rendib ise mõisa... ostab mõisa... Siis alles tuntakse Arumäed, tuldagu siis Arumäele vastu rääkima... Arumäe vaim ega veri ei peta... Külap nad kuradid siis rendi ära maksavad... Kõik haamri alla!.. Ja Arumäe kasvab ja kasvab...

Ennu äratas unistusist toast läbi aknaluugi kostuv jõuetu sündind lapse nutt.

Ja juba nägi ta kambriuksest Siilu eite tulevat pudel ja pitsklaas käes:

„Noh, isa peab kõige enne titejalga saama. Vaata aga väimees valmis, tütar on kodus," valas ning ulatas Ennule.

Vaatas küll kõnelejale otsa, aga ei võtnud Enn viina vastu: „Jooge seal ise kui tahate ja pange ta mehele, kuid mind jätke rahule!" ning lasi pea uuesti kätele.

„Noh, ega siis pakkuda kah pole ja saab näha, kes ta upitab, kui isa jalga ei võta.

Ega see laps siis ka süüdi polegi, kes teab kus Arumäe poeg kasvab, loomus teab oma seaduse." Siilu eit võttis pitsi ise, pööris selja ja läks.

„Tüdruk!.. Loiguääre!.." ümises Enn ja pigistas hambad kokku. Tüdruk!.. mis pidi ta sellega peale hakkama, kellele annab kord Arumäe... Ennu unistused varisesid korraga kokku siiasamasse redeli alla, ja silmapilgul paistis seisukord nii lootusetu, et ta põues tundus nagu oleks teda koertest rinna alt puretud, nagu oleks sisekond põlend. Ta aimas nägevat, kuidas seal kambris naised vääksuvat riidetompu käest kätele kisuvad, kihistavad, võib olla teda, Ennu, näägutavad, parastavad... Talle tundus, et tal sellega seal mingit ühist ega tegu ei ole, et see on tulnud sealt Loiguäärest... See pole Arumäe, see on nende naiste toodud sinna Arumäe pilkeks... „Tütar!.. kelle kuradile seda niru seal korikates vaja?! Kui läheks ja..." Ennu tugevad sõrmed tõmbusid rusikasse ja ta arvas juba tundvat, kuidas midagi märg nende vahele peopessa jäi. „Ssee Lloiguääre, selle pigistaksin ühe surumisega peosse..." ümises ta: „Kellele annan Arumäe?!. Minul, Enn Arumäel on tütar ja Leenul, sellel konnakätega naisel seal üle jõe on poeg... noor Madis..."

„Kes teab, kus Arumäe poeg kasvab?" tärkasid talle meele Siilu eide sõnad. Mis teadis Siilu eit tema pojast?! See seal oli Priidiku poeg, seda pidi ometi ka Siilu eit teadma!..

Jah, noor Madis oli Jõearu Priidiku ja Leenu poeg, seda teadsid ometi kõik. Seda teadsid parun, vallavanem ja ka kirikhärra...

See oli nii. Aga Ennu mõtted kiskusid praegu vägisi eemale oma lapsest seal toas naiste kätel ja pöördusid Arumäele selle poisijõmpsika peale, kes Jõearu Leenu rinda imes. Ta oleks heameelega praegu need ära vahetand, kui see tema võimuses oleks. Oleks selle tüdruku kambrist korikutest võtnud ja viinud Leenu sülle ja poja võtnud ning pannud Epu kätele. Selle poisi silmis oleks ta näinud Arumäe, aga praegu... Ei, see praegu seal Epu süles, see ei olnud Arumäe.

„Vaata aga väimees valmis..."

Enn jahmatas. Ta tõstis häkki pea ja vaatas ringi, kas keegi ta mõtteid ei kuulnud. Ei kuulnud keegi. „Jõearu Priidiku ja Leenu poeg noor Madis ja Arumäe Ennu tütar... — Anni? Jah Arumäe Ennu ning Epu tütar Anni... Arumäe Anni, see kõlbab... Arumäed peab juhtima Arumäe veri!

Ja jälle paistis Ennule kusagil lootusteudus Arumäe ja Jõearu ühine Aru.

Enn toibus ja pääsis nagu koletise küüsist. Tõusis üles ja läks kambri. Talle pandi kätele pisike riidetombuke, kus sees tundus elu: „Vaata, ta on nagu su enese suust maha kukkund."

„Jah, Arumäe võsu ja veri, see ei peta, ei peta..."

* * *

Nii oli Arumäe ühe sündmuse poolest jälle rikkam. Siit peale veeres elu seal nii mõnegi hea aasta päris rahulikkudes roobastes, ilma suuremate vapustusteta. Vanad tegid

oma tööd ning täitsid omi kohuseid, noored — Jõearu Priidiku poeg noor Madis, nagu teda nüüd päriselt kutsutigi, sulase Kustase poeg Peeter ning Ennu tütar Anni — neid oli oma kolmik, kasvasid, käisid ning vadistasid koos. Peeter oli küll rohkem kohuste otsas kinni, sest tema oli isaema kõrval samuti Arumäe teenistuses: algul oli karjaseks, pärast isa kõrval päivilisenagi töös, aga aega koos olla sai.

Kustas ja Krõõt olid väga tublid tööinimesed, ja polnud poisilgi viga, nii et Enn selle „korbitsapesaga“ lõpuks sellepoolest rahule võis jääda. Töö ei tarvitsend Kustast otsida, vaid Kustas leidis töö, tegi seda nagu oma asja ja kandis selle eest otse peremehelikult hoolt.

Kuid asjal oli siiski oma „aga“ sees, mis Ennu hinges siiski kipitas ja ei lasknud teda sulaseperega täiesti leppida. See oli jällegi see Loiguääre vaim, mis Arumäe vaimuga kuidagi ei sobind, aga mis Kustases nagu käsn kehas püsis ja mida Enn sealt välja ei saanud ei ähvarduste ega heaga. See hoidis ta Kustasega alatisel sõjajalal, ning kunagi ei lahkund Ennust tunne, et nad kumbki Kustasega vastamisi üksteises oma higi- ja verivaenlast näevad. Veel enam: Enn tundis, et ta selles nägemata võitluses tihti nõrgem pool oli. Mõnikord tuli see päris tegelikult avalikuks.

Ennule nimelt ei meeldinud — võib olla otse sallesama pärast — et Anni karjapoisi Peetri sabast ei katkend: Kui ta mahti sai, siis oli ta Peetri juures karjas, jooksis seal ning kilkas. Nemad olid alati kahekesi, kuna

Madis vastaspoolt üksi pidas. Kui juhtus tüli olema, siis jagunesid ikka pooled sellejärele. Ometi oleks Enn heameelega näinud, et see oleks olnud ümberpöördult. Ja ümberpöördult pidi see ju ometi olema... „Mm, kurrat, Arumäe veri ei peta, ei peta..." kiristas Enn endamisi, nähes sarnast asja, ja kui juhtus siis olema, et mõni loom laste enda huvi hoos kuidagi hooletusse oli jäänud, võttis Enn malaka, läks ning tõmbas Peetrile ümber säärte: „kuradi orjakutsikas!..." Seejuures oli Ennul enesel käsivarres nii mõnus tunne, et ta teise veelgi magusamini oleks nähvand, kui poiss jalga poleks lasknud. Nagu Ennu viha kiuste tuli siis mõnikord Anni Peetrit kaitsma: „Isa, miks sa Petut lööd, ega ta üksi süüdi polnud!" — „Või Petut", ma sulle näitan „Petut", kui ta üksi süüdi polnud, siis saad sina ka siit, mis sa hulgud siin, kui sa koju ei saa! Mängi seal Madisega," ja nipsas Annilegi mööda marja. Seejuures tundus see nips küll enam Ennu oma südames, aga ta pidi.

Ühte sarnast kohtumõistmist Ennu poolt oli Kustas parajasti lähedalt juhtund nägema. Ta astus Ennu juure, tõmbas malaka ta käest ning viskas minema:

„Kui küll mind löödud on, ehk kui Enn Arumäe mind on lasknud lüüa, siis minu poega ei pea enam löödama. Orje lüüakse, kuid uhke Enn Arumäe ei pea ometi omal orje. Kui poiss ülekohut teeb, siis ütle seda tema isale."

Ennu silmis välkus veripunane viha. Ta taarus ja tahtis tiigrina Kustasele kõrisse ka-

rata, kuid Kustas seisis rahulikult paigal, olles puurind Ennu vihast tõmblevasse näkku julge vaate, mille vastu Enn tagasi põrkas ja läbi hammaste ainult kähistas:

„Te kõik olate kurradi orjad, kõik Loiguääre on orjad ja teid kurradi orjakarja peab lööma, peab peksma..."

Enn ei saanud enam sõnu suust välja, ta alumine lõug kiindus kramplikult ülemisse, mille vahelt ainult veel sisin kuuldavale tuli.

„Rahusta ennast, peremees, kedagi enam ei lööda ja kui lüüakse, siis lüüakse nüüd Arumäed," vastas sulane, pööris ümber ja läks.

„Ma olen peremees, ma lasen su lahti, ma mma võtan su palga maha," pigistas Enn talle värisevate lõualuude vahelt järele.

„Minu peremees on töö ja minu palga maksab ka töö," viskas Kustas üle õla tagasi ja kadus siis.

Enn vahtis veel tüki aega enda ette, püüdes aru saada, mis oli õieti sündind, kuid ta mõte oli rippuma jäänud ainult ühe Kustase sõna külge: „Arumäed lüüakse... Või Arumäed lüüakse!... No, ma tahaksin näha, kelle küljes see käsi kasvab, kes Arumäed lööb!..."

Pärast, kui torm lahkund, märkas Enn, et kuristik, mis nende vahel Kustasega oli, ülesaamatu sügavaks oli muutund. Nad olid tõesti vaenlased. Üks neist pidi sellesse kuristikku langema, kas Arumäe ehk Loiguääre.

* * *

Aeg möödus.

Arumäe Enn võitles mis võis. Aga tal oli tunne nagu oleks keegi maakera kummuli keermas, ja sinna ääre alla ei ulata ta vaatama, ei saa mitte midagi selle vastu parata. Juba tikkus talle lämbuvuse tunne hingekõrisse ja rinda rõhus tihti otse maakera raskus.

Missuguse hiigla jõu ja kiirusega muutusid tema ümber asjad ja arusaamised, millest aga tema põrmugi aru ei saanud! Milleks see kõik nii pidi olema ja kus oli see jõud, mis terve elu ja olemise vastuoksa liikuma pani, õigemini — kuhu rauges äkki see jõud, kes kogu ilma ja elu senni oli hoidnud õigel teel. Kas magavad jumalad taevas ja on kuradid valla pääsnud. Et neid sinna ka äratama ei ulata! Kuhu põrgu on vajund jumalate võim ja tahtmine ja millepärast neid siis paluti iga pühapäev kirikus! Parunid on pakkus, kirikherra pakkus, jumalad pakkus! Kuradid valitsevad ilma!

Valda juhivad vaesed renditalunikud ja popsnikud, ehitavad koole ja teevad seltse... Terve Loiguääre on seal karjas koos, ei küsita enam midagi Arumäelt, vaid tehakse!.. Kas see on kord?!

Enn oli kogu oma eluaeg aknast näinud mõisat, valget lossi, põldusid ja uhkeid karju, oli näinud seal elu ja tööd, kuulnud masina undamist ja viinakoja vilet.

See pilt oli lapsest saadik imbund ta verre, ta endagi veri soontesse vooland sealtsamast. See kõik pidi nii jääma igavesti muutmatult, sest see oli ju kõige alus, kõik keerles selle keskkoha ümber.

Aga nüüd võis ta näha veel ainult poolkoltund, elutuid lossi seinu ja viinakoja tardund varemeid, võis vahtida veel rohtund välju, mille üle lonkis mõni poolnälgind sarviline ehk üksik tööline, talitades omapead. Kustund oli mõisa igaöine sädelev akenderida ja punetava pilvena tõusev viinakoja aur. See ei olnud kord! See oli orjade tukkuv vaim, mis ootas karistust.

Iga päevaga sagedamini piilus Enn metsanurgast mõisa poole pööravale teele, et ju tuleksid kord karistajad ratsa, nuudid vööl ja püssid õlal!.. Tihti tuikas Ennul ajus, kõrvus, veres või südames — seda ei teadnud ta isegi — nagu oleksid mõisa hoovist kostnud magusad matsud mööda orjade kehi. Enn ootas, lootis ja tahtis, et tuleksid ja teeksid korra, aga — ei tulnud! Jumalad kuradid magavad, ja maakera läheb hukka, Arumäe läheb hukka!.. Mis jõuab tema üksinda teha?!

Keegi ei tulnud, ja kõik jäi endist viisi.

Aga siis tuli keegi. Kustas Korbits, Ennu sulane tuli ühel õhtul uksest Ennu tuppa ja teatas:

„Tulin ütlema, et ma Jüripäevast jälle mõisa tagasi kolin ning Piirisauna peremehele vabaks jätan."

„Sa kolid mõisa?" tegi Enn suured silmad.

„Jah, oma maa peale."

„Sinu maa mõisas? Vargad olete. Mõisas on paruni maa."

„Meil ei ole enam paruneid, peremees, sellepärast pole ka vargaid. Maa on seaduse järele meie, niisama nagu Arumäe on Enn Arumäe oma."

„Minule andis parun maa, aga kes andis teile selle maa?!“

„Meile andis valitsus ja seadus maa. Ja ma võin nüüd peremeest tervitada kui piirimeest.“

„Mina, Enn Arumäe, Kustas Korbitsa piirimees?!“

„Seda küll, kulla naaber, sest minu talu on siinsamas otse Arumäe piiri vastas.“

„Mm sinu turi näikse neist haavust juba paranend olevat, mis mõisa küünis said, sa ootad paremat nahatäit...“

„Ütlesin juba tolkorral peremehele, et kui veel lüüakse, siis lüüakse Arumäed, aga mitte enam Kustas Korbitsat.“

„Nno, ma tahaksin teada, kelle küljes need käed kasvavad, kes Arumäed löövad.“

„Need käed kasvavad Arumäe enda küljes. Aga mis sest rääkida, eks me näe. Jumalaga.“

Enn laskus istmele, kui Kustas välja jõudis. Ah, kuis oleks nüüd paras aeg!.. Kuis ihkasid orjade turjad malka!.. Aga jumalad kuradid magavad, ei näe!..

X.

Ei näinud, jumalad ei näinud, mis sündis, ei hoolind mõisast, parunist ega Arumäest. Mõis oli kadund ja parunid kadund. Üksi Arumäe seisis veel, aga kui kauaks!

Enn tundis hirmu. Kelle ees ta õieti hirmu tundis, kes oli see koletis, kes varitses ta peakohal, seda ta ei teadnud. Aga hirmul olles jälgis ta silm, kuidas sealt Loiguäärelt hiilisid kogud mõisa varemete vahele, esiti üksikud arglikult ringi vaadates ja pesitsema asudes, pärast ikka rohkem ja julgemini aset võttes, kunni viimati mõis neist täitus nagu tühi mesipuu sipelgaist.

Täna nägi ta juba, kuidas terve mõisa väli oli nagu üles tuhnitud muttidest ja üle tipitud uute majakestega, mille vahet kirjutasid kollased viljanabrad, askeldavad inimkogud ja logisevail vankritel liikuvad koormad. Viina- ja piimakoja korstnad suitsesid jälle, ning vanast lossihoonest kostus vahest lastesumin, vahast pilli ja pidukära. Loiguääre töötas ja pidutses mõisas kõige suurema rahuga, ilma kedagi kartmata.

Aga mis Ennu silma kõige enam riivas, see oli ilus uus palkidest hoone ühes paari lau-

daga, mis asus otse Arumäe piiri vastas mõisa sihis ja mille õuekrundile istutatud noored puud, kui need kasvasid, ähvardasid varjata kogu vaadet Arumäe aknast sellest kaugemalle.

See oli Arumäe uue piirimehe — Kustas Korbitsa — uus talu, mille aknad seisid ähvardades Arumäe poole nagu Loiguääre silmad, millel alati oli olnud teda võitev mõju. Talle tundus nagu vahitaks nendega Arumäe südamesse ja nähtaks kõik, mis seal peitub.

Kustas Korbitsa eluhoone oli suurem ja nägusam teistest, ja Enn arvas, et siit juhitakse kogu Loiguääret ja et see siia oli ehitatud nagu eelpostiks, kust algab järgmine sõjakäik — siis juba Arumäe vasta.

Ja Ennule kerkis silme ette kohutav pilt sellest, kuidas Loiguääre kasvab nagu hiiglapäine elukas ning laiutades end, matab oma alla esimesena Arumäe.

„Kui nüüd lüüakse, siis lüüakse Arumäed...“ kostsid Korbitsa sõnad Ennu kõrvus. Need olid Arumäele rasked sõnad.

„Kas Loiguääre tuleb ja lööb Arumäed?... Kas Arumäel ei ole enam mingit kaitset? Kas ei ole midagi, millega Arumäel vastu võiks panna? Kas Arumäe veri ja vaim petab Arumäed? Kas Enn Arumäe ei ole enam Arumäe?...

„Need vallapääsnud orjad seal! Ei need löö Arumäed! Ei need oma ütikestes mahu taguma Arumäele ahelaid, ei neist ole Arumäele vastast!...

„Arumäe ehitame mõisa asemelle. Kui surnud juhivad elavate elu ja kui Aini needmine on toonud Arumäele katsumisi, kui olen

surnutele võlgu Arumäe saatuse, kui võlgnen oma sõnale ühise suure Arumäe, siis on nüüd veel paras aeg lunastada surnute needmise alt Arumäe saatus, kuulsus, ja au. Arumäe on veel vaba. Arumäed valitseb veel Enn Arumäe vaim ja veri. Arumäe vaim ega veri ei peta."

Enn tõusis üles lootusist virgutatud ning julge. Läks teise tuppa ning kutsus Anni.

„Mis on, isa? küsis see vastu.

„Tule!"

Nad astusid Ennu tuppa.

Ennu suur, kehakas ja pisut ettepoole vimmas kuju seisis tõsisena Anni ees, kuna viimane, lapselikult imestunult isa iseäraliku tõsiduse üle, talle küsivalt oma suurte ema siniste silmadega otsa vaatas.

Ennu pilk peatus tüki aega vaikides neis nagu oleks ta ette lugeda püüdnud vastust, mis nende taga peitus. „Neis silmis on Loiguääre vaim, nende silmadega vaadatakse ainult Loiguäärelt," mõtles ta eneses ja lõi pisut kahtlema, kuid küsis siiski otsustavalt:

„Laps, millal sa viimati Jõearul käisid?"

„Ammu juba, isa, ei mäleta enam," oli kartmatu vastus.

„Kas sa ei tea, mis noor Madis teeb?"

„Ei," ütles Anni lühidalt, kusjuures ta põskile tekkis kerge puna ja silmad avaldasid rahutust.

„Ei maksa punastada. Sa oled leerind tüdruk ja tohid noorte meeste peale mõelda, eriti kui sinuga kõneleb nende üle su isa. Eks ole tõsi, sa oled ju neist mõelnud?"

Tõusev punastus Anni palgel ja küsiv vaikus.

„Vaata, mu laps, mul on sulle öelda selles asjas midagi õige tähtsat ja head: Näed sa seal seda Loiguääret. See on haarand mõisa, see ähvardab ka Arumäed. See on seal käed kokku löönud ja ühiselt tööle asund, et hävitada seda ausat korda mis oli. See on Arumäele vaenulik vaim, mis ähvardab ka Arumäe nime, kuulsust ja au. Siin aga valitseb Arumäe veri, minu ja sinu vaim, see ei tohi alla anda. Ka Arumäe peab kasvama, et vastu seista. Kui ühelpool võim kaob, siis peab ta loodama jälle teisale, seekord aga Arumäele. Selleks aga peab Arumäe suur olema, peab olema Arumäe ja Jõearu ühine suur Arumäe. Siis on Arumäel jälle võimu ja tema arvamistega rehkendatakse. Arumäelt on nõu küsitud, siis küsitakse jälle. Valitsema peab Arumäe, aga mitte Loiguääre. Ma tahan Arumäe ja Jõearu ühendada mõisaks, milles valitseks Arumäe veri ja vaim ja ei keegi muu. Kas sina tahad mulle selles asjas abiks olla?"

„Aga, kuidas suudaksin mina sind selles aidata?"

„Suudaksid, kui sa aga tahaksid. Noor Madis on tubli mees, kas sa võtaksid ta vastu, kui ta sind tahtma tuleks?"

Anni vangutas tasa vaitolles pead, kusjuures ta silmalaug pisut võpatas.

„Ei?"

„Ei, isa."

„Soo. Senni küsisin ma sinult su enda tahtmist, aga nüüd ütlen sulle oma tahtmise: Sa pead Madise vastu võtma! Seda nõuan mina ja seda nõuab Arumäe saatus sinult,

kelle liha ja veri ka sina oled. Arumäe au ega nime pärast pole sul õigust teisiti teha."

„Aga, isa, kuidas saad sa minult sarnast asja nõuda, kui ma ise ei taha?" vastas Anni, kelles olid isa liigjulged sõnad äratand eneseuhkuse.

„Aa, see on „Loiguääre," mõtles Enn ja kõvendas häält: „Külap sa näed, et ma ka nõuda mõistan."

„See on hilja. Ma olen ennast juba kihland, ja Arumäel pole enam mingit nime ega au, teda pilgatakse ning naerdakse," viskas Anni tõusvas pahameeles ja tahtis minna.

„Pea, tüdruk!" mürises isa hääl talle järele: „Ütle, kellega oled sina juba ennast kihland ilma minu teadmata?"

„Sellega, keda juba ükskord sinu malaka löökide eest püüdsin kaitsta," vastas Anni uhkelt.

„Mis, Peeter Korbitsaga, selle orjakutsikaga, selle varganäoga?!"

„Jah, sellega, selle ausama ja tublima poisiga, Peeter Korbitsaga, temal on nüüd samuti talu nagu sinul."

„Sina ei tunnista siis Arumäe verd ja vaimu, ei tunnista oma isa, Enn Arumäed?"

„Mina tunnistan oma vaimu ja oma elu, selle üle pole kellegil õigust, ei Arumäel ega ta verel," oli Anni kindel sõna.

„Sa libu, sa viimane koer, sa salgad ja annad ära oma liha ja vere, sa surmad Arumäe ja oma isa! Aga enne, kui see sünnib ja enne kui sa oma nurjatu tahtmise teoks teed ja enne kui Arumäe hävineb..."

Ennu silmadesse tungis veri, ta alumine lõug kiskus jälle kramplikult ülemisse, samm taarus ettepoole ja rusikad tõusid.

Anni kiljatas ja lippas välja enne, kui see oleks sündind. Ta oli päästnud — seekord vist oma elu. Ta jooksis. Oli tunne nagu oleksid isa vihast kramplikult kokkukistud nägu, verest punetavad silmad ja ülestõstetud rusikad ta kannul. Jooksis läbi aia, üle põllu, kunni jõudis hingeldades Korbitsa tallu, kus ta poolmõistusetult langes Peetri kätevahele.

Sealt ei tulnud ta Arumäele enam.

XI.

Epp talitas laudas ega teadnud midagi kõigest sellest, mis sündis vahepeal Ennu toas. Ta astus kambri ja nägi Ennu seisvat keset põrandat ja vahtivat oma ette nägu vihast ja ärritusest punase-kollase laiguline.

Epp tundis seda seisakut ja teadis, et sarnasel korral asjata on Ennu tülitada lähedusega, veel enam järelpärimisega. Ta võttis ukse kõrvalt ämbri ja tahtis uuesti minna märkamatult.

Aga enne kui Epp jõudis avada ukse, peatas teda Ennu kurgu põhjast läbi hammaste väljasurutud hüüd:

„Epp!"

Epp seisatas käsi ukse lingil, teine ämbri sanga küljes ja vaatas küsides Ennule otsa. Ta oli ennemgi näinud Ennu vihast poörasena, ja halb aimdus läbistas kuuma hoona kogu ta keha. Ta oleks pigemini läinud praegu uksest välja, kui Enn poleks teda naelutand paigale oma vihast põlevate silmadega:

„Ütle, kas Anni on Arumäe liha ja veri või ei ole?"

Sarnane küsimine oli Epule täiesti ootamatu. Ta ei mõistnud tõesti, miks seda talt

küsiti ja mis selle peale vastata. Olgu mis oli, aga sarnane jutt oli nende vahel senni olematu. See jutt pidi olema jaburdus, sest sarnast küsimust ei võinud ometi Enn temale tõsiselt ette panna. Ta vastas:

„Mis su arus täna on, et sarnast segast juttu ajad? Kelle liha ja veri ta siis peaks olema?! Mis seesugune rumal küsimine peaks tähendama?!“ Kes su meele täna metsa on viinud?“

Enn tuli ja pööris nüüd oma vihast lõkendava palge Epule otse nina alla, nii et Epp selle kuumust juba oma palgel tundis.

„See tähendab seda, et ma sult küsin, kas Anni on minu, Enn Arumäe tütar või ei ole.“

„Püha Eessuke, mis su arus on, no kelle ta siis peaks olema,“ vastas Epp, värisedes ise kõigest kehast ja olles südames hirmul ning haavatud.

Enn tõmbas käed taskust ja haaras nendega Epu käsivartest, puurides oma raudsed sõrmed pehmesse lihha, nii et Epp seal tundis valu ja tarretuse.

„Vannu!“ kähistas ta Epule näkku.

Epu käsi langes lingilt, ja ämber teisest käest kukkus kõrisedes põrandalle, kuna pähe lõi verd, nii et tal eneselgi silmis tundus tuli. Mis ometi täna Ennu meeles oli, et ta talle näkku viskas nii patukartmatu kahtlustuse.

„Karda jumalat, kes taevas näeb!“ vastas Epp puhtast südamest: „Eks sa tea ise, et ta su enese suust nagu maha kukkund on. Lähme või praegu uuesti altari ette, külap mina seal seista võin, aga kesteab, kuidas su enesega lugu on. Mis asja ma vannun!

Häbene enese suu peast sarnast asja välja ütlemast. Eks sa mäleta samuti ise neid esimesi aegu ja öid ja tea, kelle veri ta on, kes ta's nüüd häkki teiseks lõi... Mine, va patune, ei pea enam aru, mis omas vihasvälja ütleb!"

Epp püüdis Ennu eemale tõugata, käsi vabastada ja minna, kuid ta käed olid Ennu omis nagu raudus ja kogu keha rammestund. Ta jäi nagu ta oli — abitu loomake metsalise käte vahel, hirmul teadmatuses, mis tuleb. Siiski vilksatas temas mõte, millest abi võiks olla. Ta hüüdis appi:

„Anni!"

See oli aga ekslik mõte, sest Annit ei olnud enam Arumäel ja teiseks puudutas ta sellega sappi Ennu südames.

„Sa kardad ja tahad põgeneda ning arvad, et see libu tuleb sulle sealt appi." Enn vabastas parema käe ja näitas läbi akna Korbitsa poole: „See tüdruklibu, kelle oma lapseks pidasin, on ära annud oma isa, Enn Arumäe vere ja tahtmise, on hirvitand minu ja Arumäe üle ja jooksnud sinna Arumäe vaenlaste leeri. Sarnase oled sina sünnitand ja kasvatand, kasvatand surmaks Arumäele. Temas ei ole tilkagi Arumäe verd, vaid Loiguääre veri, sinu veri ja vaim, mis on kihvtiks ja surmaks Arumäele. Terve Loiguääre on nagu kaan end imend Arumäe kehha..."

Enn kiristas hambaid ja surus sõrmed sügavamini Epu lihha.

Epp nõrkes ja kiljatas:

„Issand jumal halasta!"

„Jumalad ei halasta enam kellegi peale. Ilm ja seadus lähevad hukka, jumalate kirik

läheb hukka, aga nemad kuradid magavad, ja orje ei karista enam keegi. Orjade veri on imbund Arumäe lihha, ja Arumäe hukkub..." Vaata sinna, kuidas sealt hiilivad Loiguääre silmad Arumäe poole... siia, Arumäe südamesse, kuidas sealt hirvitab mind see libu, kelle sina sünnitasid... Sinu veri on see, Loiguääre veri, kes ihkab Arumäe surma... Sinu vere pärast seisab Arumäe surnute needmise all..."

Ennule viskus silme häkki surnud Aini kuju. See seisis Epu seljataga ukse piida kõrval kohutavana, tõsisena nagu oleks ta ootand aru selle üle, mis Enn talle tõotand surmavoodil. „Võõral verel pole õnnistust... Arumäed peab valitsema Arumäe vaim ja veri..." Seda oli Enn teadnud, aga seda polnud ta pidand. Ja Ennu pea tõmbus kössi õlgade vahele, kuna sügavate kulmude all kees ahastus, hirm ja viha. „Ja, ma tean, sa tulid mu tõotuse järele, ma pole seda pidand... sa nõuad mult Arumäe nime, kuulsust ja au... sa oled mind neednud siin selle vere pärast... Arumäel ei ole enam, ei pea enam olema võõrast verd... Täidan su tõotuse... Arumäe on vaba..."

Ennu silmad olid kiindund ühte punkti, pilk neis oli tardund mingi elutuks kivistund vihaks. Parem käsi vabanes Epu lihakseist ja libistus maona aeglaselt rinda mööda kõrgemalle...

Juba puutusid ta sõrmed Epu siidpehmet kaela, mis tundus ta sõrmeotste all nagu soontest imbuv soe magus orjaveri ja ärritas sügavamale suruma sõrmi, kui uks Epu seljataga häkki lahti prahvatas ja Kustas Korbitsa tüse kogu Ennu ees seisis.

Ennu keha sirgus, tardund silmad pöördusid tulijalle vasta, ja Epu minestund keha, vabanedes Ennu kättevahelt, laskus Kustase ette põrandalle. Just nagu oleks Korbits olnud valvel, et ilmuda viimasel silmapilgul, kuhu vaja.

„Oled sa Loiguääre vaim, et hiilid Arumäe jälgeis, või tulid sa nüüd lööma Arumäed?" küsis Enn tardund häälel.

„Loiguäärelt ei lööda kedagi. Uhke Enn Arumäe on juba ise löönud Arumäed ja nüüd see hukkub. Tulin ütlema, et Arumäe tütar on Korbitsal, kuhu ta ka jääb, et Arumäe võib olla muretu."

„Arumäel pole olnud tütart. Kui Loiguääre võttis, siis võttis ta oma. Arumäe on vaba... Arumäe on vaba surnute needmisest, on lunastatud... Jumalad on ärganud ja orje karistatakse jälle... Näed sa seda verd siin käte küljes... soe, magus orja veri. Loiguääre veri... Ahahahah!.. Nüüd lüüakse mõisas jälle Kustas Korbitsat... Ahahah!.. Punane orjaveri... Näed sa?..

Kustas ei näinud Ennu käte küljes küll midagi, aga talle oli selge, mis siin oli sündind. Ta ei lausund sellepärast sõnagi, tõstis Epu kätele ja kandis ta Korbitsalle, jättes Ennu naerma hullumeelse naeru.

Annil ja Peetril polnud aega kurvastada Epu saatuse pärast. Nad võisid oma tundeid avaldada kahekordselt alles pärast seda, kui Epp nende agaral ravitsusel oli toibund tardumusest.

XII.

Pime, tormine sügisöö. Ei ainust hingelist väljas. Näljasemgi metsaline tõmbub kerasse koopa nurka. Ainult torm mõirgab vanus haavus, murdes neist latv ladva ja oks oksa järele praginaga alla. Vana remmelgas, mis seisis poolviltu tiigi serval, rauges ja laskus alla vette, tõmmates kaasa tüki kallast.

Vanus Arumäe seintes oleks nagu ärgand elu: Kolin, klõbin, nuuksumine ja nutt, oigamine, vingumine ja naer, kord sõbralik,kord pilkev.

Enn Arumäe on oma toas. Ta ei maga, tal ei ole und — oh, ei! Ta ei mõtlegi selle peale, tal pole aega, ta peab olema Arumäe kuulsuse ja vara valvel, kuipea see ei hukku. Ta on tule ära kustutand, sest teda võidakse näha. Sealt Loiguäärelt võidakse näha Arumäe südamesse, ja seda ei ole Arumäe iialgi sallida võinud, täna veel ammugi mitte. Pimedas sammub ta edastagasi, kõneleb kätega vehkides kord ühte kord teise nurka, nagu oleks tal juttu ajada ja vaielda korraga mitmega:

„Sa tulid jälle?!. Sa naerad?!. Kas Arumäe ei ole nüüd vaba? Ja sina siin hirvitad?.. Kas hoiate Arumäe ikka veel needmise all?.. Aa, Loiguääre nutab, oigab...

orje karistatakse, veri tilgub... tsilk, tsilk, tsilk... Arumäe on jälle suur ja vaba, mõis on vaba!.. Või ei ole?.."

Ta astub akna alla ja vaatab välja mõisa asunduse poole. Vihma viskub hooti vastu akent. Läbi veest nõrguvate klaaside paistavad Korbitsa kaks tuld, sealt kaugemalt teisi, sealt veel mitu. Need kustuvad vahel, vilksatavad, süütuvad siis jälle põlema teises kohas, liiguvad, tantsivad, keerlevad läbisegi... elavad...

Ja lõpuks — need ei olegi tuled, need on Loiguääre silmad, selle suure ja musta sajapealise koletise silmad, kes liigub seal mõisa kohal... Näe, seal on Anni, seal on Epp, seal Kustas, Peeter!.. Seal terve Loiguääre jalul... Näe, näe, nad roomavad ja hiilivad lähemalle, tulevad!...

Enn kuulis jälle oigamist ja hirvitavat naeru oma seljataga... Sealt Loiguäärelt aga lähenes see hiiglane, võttis hoogu ja laienes, ulatas oma lämmatava, lasuva raskusega üle tema pea, üle Arumäe... Juba oli Ennul tunne, et nööritakse kinni Arumäe hinge, et see sajapealine koletis on ennast imend kõigest küljest Arumäe kehha, mille kallal ta nüüd hirvitades ja hõisates pureb ööpimeduses... Keegi ei näe!... Jumalad magavad edasi ja surnud seinataga hirvitavad!... Lihane laps hirvitab, ema hirvitab, Leenu hirvitab, Madis hirvitab!.. Kõik purevad ja hirvitavad!.. Arumäe on üksi!..

Ennul on toas häkki kitsas, õudne. Ta jookseb läbi pimeduse välja. Teda tõugatakse, talle pannakse kaikaid ette, teda rebitakse jalust, teda kriimustatakse.

Ta jookseb lauta. Seal sees pole enam tema loomad, sealt vahivad vasta mingisugused elukad samasuguste põlevate silmadega, kondised, nälgind, verejanused...

Loiguääre on imbund Arumäe verre... Arumäe on võidetud... Needmine!..

Kuid elavana ei lange Arumäe keha nende saagiks, ei iialgi!..

Enn liigub mööda Arumäe õuet ja hooneid südaööl musta tumeda varjuna nagu vaim. Kes oleks teda nii näinud sel tunnil, see oleks näinud kehastund Arumäe vaimu nagu ta siin oli liikund ja toimetand põlved.

Ta käis läbi laudad ja aidad, lakapealsed ja põhukuurid. Mõõtis pimedas õueradu, pürgis seal tükk aega mullas, tuli kast kaenlas tuppa, lukutas enese takka uksed ja sammus kambri raudvitsadega kirstu poole. Heitis sinna ette põlvili, avas selle ja pani sinna ettevaatlikult kaenlast karbikese. Otsis kirstu nurgast poolpõlend küünla, süütas selle ja avas äsja mullast võetud roostetand kastikese. Taevalikult särasid seal sees väikesed ümargused litrid — Arumäe veri, mida ei pidand keegi saama! Siis võttis ta vana piibli ja avas selle esimesed leheküljed. Arumäe, suur ja uhke Arumäe!.. parun Axel Rosenau mälestus... Seda nad tahavad, seda verd ihkavad nad siit Arumäe südamest, aga seda ei pea nad saama!

Enn võttis piibli vahelt vallali paberid ja hoidis küünla kohal ning lasi need siis ühes leegiga tagasi vajuda kirstu, jäädes ise aineti vahtima tules väänlevaid lehti. Nad ei pea saama Arumäed, Arumäe on võitmatu!..

* * *

Oli hirmus öö! Arumäe lõõmas ja leekis. Korbitsa pere vaatas uksel nõutult: Sealt pole midagi enam päästa, seal hukkub kõik korraga, see peabki hukkuma. — Enn Arumäe käsi on raskesti löönud Arumäed.

Jõearult vaatasid kolm: Leenu toetus samale tüvele, millele siis kord, kuna Priidik ja noor Madis vaikides vahtisid, pilgud pöördud lõõmavasse leeki. Leenu peitis hirmu ja ahastuse pärast palge rätikusse, ja kogu tormi ning tulepragina sekka kostus ta kõrvu kadund Madise hääl: „Tänasest päevast ei pea enam olema Arumäed, vareski enam ei tunne tema paika!“

Ja hommikul ei olnud enam uhket Arumäed, see oli hukkund. Seal auras üksi veel hunik vihmast leotatud sooja tuhka, kunni lõunaks, kui rauges torm, kustus seegi.

Seal kõrval aga elas mõisa asundus — ühine ja üksmeelne Loiguääre. See nagu haudus elu, kosus ja ilutses, hõisates vabaduse ja loova töö üle.

Epp ja Anni andsid Arumäe maad Kustase ja Peetri hoole alla. Vanad poolpõlend haavad juuriti välja ja Arumäe õuekrundi asegi tehti tasaseks ning künti üles.

Varsi lokkas seal lage viljapõld, ja ülelendav vareski enam ei tunnud paika, kus oli olnud uhke Arumäe.

Selle asemel aga ilutses Arumäe piiril Korbitsa noore viljapuuaiaga piiratud uus talu.

VIGADE ÕIENDUS.

Lehek.	7	„lähemale“	peab	olema	„lähemalle“
„	15	„eila“	„	„	„eile“
„	17	„häkki“	„	„	„äkki“
„	26	„kupjest“	„	„	„kupjaist“
„	31	„poissa“	„	„	„poisse“
„	32	„harmonik“	„	„	„harmoonik“
„	32	„haaris“	„	„	„haaras“
„	42	„lõpuotsus“	„	„	„lõppotsus“
„	44	„kohtand“	„	„	„kohand“
„	53	„endistviisi“	„	„	„endist viisi“
„	53	„õrnase“	„	„	„õrnuse“
„	55	„kostusid“	„	„	„kostsid“
„	56	„sules“	„	„	„sulges“
„	59	„raiskand“	„	„	„raisand“
„	59	„maksusi“	„	„	„maksusid“
„	63	„ristluies“	„	„	„ristluis“.

Kõik partitsiibid, mis muutuvad lühema „nd“ lõpu juures ühesilbilisteks, olen kirjutanud „nud“ lõpuga (jäänud võinud), kuid lehekülgedel 33—64 on korrektuuris eksikombel läbi läinud lühike „nd“ lõpp (jäänd, võind jne.).

Autor.